toelichting bij deze tekst

Henri Amouroux (1920-2007) publiceerde in 1961 *"la vie des Français sous l'occupation"*, een lijvige vingeroefening, als het ware, voor het nog omvangrijkere *"la Grande Histoire des Français sous l'occupation"*, dat van 1976 tot 1983 zou verschijnen in eerst acht en uiteindelijk tien delen — de laatste twee, de bijkomende delen, vormen *"la Grande Histoire des Français* après *l'occupation"*. Henri Amouroux was journalist (in 1940 met name bij *la Petite Gironde* in Bordeaux), historicus, schrijver, hoofdredacteur en biograaf. Hij wordt erkend om de kwaliteit van zijn werk, dat echter ook het voorwerp is van kritiek en discussies, of zelfs van processen. De titels van twee van de tien delen van *"la Grande Histoire"* waren op zich al voer voor controverse : *Quarante millions de pétainistes*, en *Les Beaux jours des collabos.* Amouroux werd verweten teveel begrip te hebben getoond voor maarschalk Pétain, een kritiek waaraan hij in latere edities deels tegemoet is gekomen. Bij zijn overlijden liet Amouroux, naast nog vele andere werken, over Israël, Indochina, De Gaulle, Raymond Barre, ook tientallen meters archieven met oorlogsgetuigenissen na.

Dat is de grote kwaliteit van *la vie des Français...* (en wellicht ook van *la Grande Histoire...*) : je zit met de neus op de feiten. Wij weten nu... dat het Verenigd Koninkrijk de oorlog onversaagd heeft voortgezet, dat Nazi-Duitsland zijn vroegere Sovjetrussische bondgenoot is aangevallen, dat de Verenigde Staten in de oorlog zijn gestapt, en dat de asmogendheden vanuit het zuiden, daarna het oosten en dan het westen uiteindelijk zijn teruggedrongen. Niet zonder slag of stoot. Wij weten dat in onze streken de bezetting vier jaar en enkele maanden heeft geduurd (op enkele weken na even lang als voor die andere oorlog), weliswaar met een veel langere staart aan vijandelijkheden, bombardementen en wisselende kansen, dat de bezetter, zijn Gestapo en de collaborerende overheden en individuen hard zijn opgetreden, dat de Joden niet alleen misprezen, gediscrimineeerd en bestolen, maar ook afgevoerd werden en vermoord (samen met andere groepen *abnormalen*), dat er individuele en georganiseerde Weerstand is geweest, dat ook de bevrijding heel veel schade en slachtoffers heeft geëist... Maar dat alles wisten de mensen van 1940 niet. Zij hebben geleefd en beslissingen genomen in functie van wat zij toen wisten : enige historische herinnering, die vaak meer bedriegt dan helpt, enige geografische kennis, een beperkte blik op de actualiteit, en wellicht ook veel nepnieuws en nepdeskundigheid.

Daarom is het zo boeiend dat Amouroux aan de hand van honderden feiten en getuigenissen de grote geschiedenis vertelt, en hoe de mensen die toen hebben beleefd. Uiteraard maakt het weinig uit dat mijnheer Simon aan het stuur zat van de autocar die de ouderlingen van Beaune-la-Rolande naar een dorp bezuiden de Loire voerde. Behalve voor mijnheer Simon zelf, voor de ouderlingen, en voor zusters Marie, Françoise en Geneviève. Maar het is net dat, dat oog voor het detail, voor de getuigenis die je erachter hoort, die het

boek zo sprekend maakt. Waarbij Amouroux er toch in slaagt het grote verhaal niet uit het oog te verliezen. Met de bomen toont hij een bos — om een gekende uitdrukking over bomen en bossen eens om te keren.

Ik vond het boeiend dat ene, eerste hoofdstuk in het Nederlands te vertalen ; zo'n vertaling komt er toch nooit, en de tekst is het waard. Amouroux' stijl is niet altijd even makkelijk, hij is graag wat groot- en breedsprakerig, met veel uitroeptekens, en stapelt dan elementen op elkaar in zinnen die in het Frans helemaal anders dan in het Nederlands worden gebouwd. Sommige termen zijn tijdsgebonden — of omwille van de tijd net erg onzeker : is *une voiture* een auto of een wagen ? —, andere zijn institutioneel (*Président du Conseil*) of militair (een *major* is soms een legerarts).

Het exemplaar dat ik gebruikte is de editie uit 1961, maar het boek wordt nog steeds verkocht. Zowel in 1971 als in 2018 volgden nieuwe uitgaven, waarbij men zich niet tot een fotografische reproductie beperkte, maar de tekst opnieuw heeft gezet. De typografische keuzes zijn gelijkaardig (en aangenaam, klassiek, en Frans), maar niet identiek. Ook de paginering is daarom anders.

La vie des Français sous l'occupation *(ook deels op books.google)*
Henri Amouroux
Metvox Publications, 2018
ISBN 9791094787434
496 pagina's

Dit zijn de titels van de achttien hoofdstukken.

1. Les routes de l'exode
2. La France coupée en quatre
3. Ligne de démarcation : passage interdit
4. Voyages sans passeport
5. Le pain de chaque jour
6. Le crémier roi
7. Un jeune ménage s'installe
8. Les prisonniers de Juin 1940
9. La vie quotidienne dans les prisons
10. L'armée de l'armistice
11. Classe 40 : Des chantiers de jeunesse au S.T.O.
12. La vie quotidienne au maquis
13. Dans les villes bombardées
14. Vie et mort des juifs
15. Le royaume de Vichy
16. Pour oublier le triste aujourd'hui
17. La mystique du maréchal
18. Résistance et collaboration

Bibliographie

Exodus

Een menigte. Heel Frankrijk is onderweg. 's Nachts en overdag. Een dichte menigte onder het dak van een dubbele laag matrassen, bekroond met valiezen en vogelkooien. Een eindeloze menigte, altijd even dicht, altijd voort. Een menigte die in de grachten langs de weg haar auto's en haar doden achterlaat.

Er zijn er die vluchten om aan de oorlog te ontsnappen.

Er zijn er die vluchten in de hoop ooit gemobiliseerd te worden.

Men vecht om een liter benzine.

Men koopt een glas water.

— Allez, kom op met dat geld. Vijftig centiem [1] voor een glas, twee frank voor een fles !

De kinderen waar men zoveel van houdt worden aan onbekenden in een vrachtwagen toevertrouwd.

— Neem hem mee, neem hem mee.

— Mijn naam is...

Ze zullen nooit weten hoe die helpende onbekende heet, en enkele dagen later zullen de kranten van Bordeaux, van Lyon, van Marseille, en van alle eindstations van de exodus vol dramatische oproepen staan.

"Mevrouw Gentil, Hôtel Mercier in Montmorillon (Vienne), vraagt nieuws omtrent haar twee dochtertjes Camille en Ghislaine, die ze op 10 juni in Évreux heeft achtergelaten."

"Zoeken Marie-José Philippe, 6 jaar, in Bourges verloren op 16 juni. Schrijven naar..."

"Mevrouw Cissé, gevlucht in Loupiac-de-Cadillac, zoekt haar drie kinderen : Hélène, Simone en Jean, verloren in Saint-Pierre-des-Corps op 15 juni."

Militaire vrachtwagens vervoeren vermoeide oude dames en zieke kinderen.

Burgers redden vlaggen.

Lijkwagens vol kinderen en tanks rijden zij aan zij.

Vuilniswagens vervoeren tonnen onnuttige archieven. De autocars van *Paris la Nuit* vervoeren oudjes en nonnetjes. Honden zijn vastgemaakt aan wagentjes met al wat een huishouden heeft : donsdekens, radiotoestellen, poppen, zondagse kleren.

---

[1] *Dix sous* — één *sous* is vijf *centimes*.

Valiezen veranderen van eigenaar. Auto's ook. Terwijl een chauffeur op zoek gaat naar benzine, maken twee artilleurs zich meester van zijn camionette 1977 ED 8, waarin het gemeentebestuur van Boulogne-Billancourt zijn bureaumeubels vervoert. Ze trekken ermee naar Sully-sur-Loire, met de registers van de beslissingen van de gemeenteraad, de besluiten van de burgemeester, een hoop groene kartons en een dupliceermachine van het merk *Edison*.

Goed georganiseerde bendes van plunderaars — wie anders is beter georganiseerd dan de dieven ? — doorzoeken achtergelaten auto's, kloppen aan de deuren van huizen en roepen :

— De Moffen komen, de Moffen komen [2], ge wordt gebombardeerd !

Ze betreden de pas verlaten woningen, en verhuizen al wat er is.

Soldaten worden neergeschoten wanneer ze zich verschansen achter nutteloze barricades van *Lévitan*-kasten en boerenkarren, die alleen voor de stroom vluchtelingen echt hinderlijk zijn.

Elders vraagt de bevolking aan de officieren het vuren te staken. Artilleurs die nog pogen hun geschut te installeren worden door de menigte toegeroepen, wanneer die net als de soldaten door de Duitsers beschoten wordt :

— Ga weg ! Ga weg ! Jullie zijn lafaards.

In Le Blanc verwijderen de oudstrijders de lonten uit de brug, zodat ze niet ontploft. In Poitiers dreigt de bevolking ermee de legerbarricades neer te halen, en stapt de burgemeester met een witte vlag naar de Duitsers.

De dorpen die nog niet zelf op de vlucht zijn geslagen, zien de stroom voorbijkomen. Aan hun deur zetten de inwoners aanvankelijk emmers water, flessen melk, levensmiddelen. Uitgeputte vluchtelingen krijgen onderdak. Soms vertrekken ze de dag nadien met het zilverwerk.

In een groot huis in Argenton-sur-Creuse zijn er weldra een veertigtal vluchtelingen. Vluchtelingen die bewoners zijn geworden wanneer ze niet meer voor- noch achteruit kunnen, omdat de bruggen tot ontploffing zijn gebracht. Een juffrouw van de PTT en haar moeder slapen in de stal op het stro ; in de tuin kampeert een gezin van vijf ; en op het gelijkvloers, want de verdieping is weg, slapen een twintigtal mensen.

Elke avond wordt er soep uitgedeeld, van de aardappelen uit de tuin. Met een bord of een gamelle komt iedereen voor wat warmte en vriendschap. Kleine groepjes ontstaan. Enkelen pick-nicken in de serre, de familie Biry uit Maubeuge installeert zich in het atelier, de familie Dutronc uit Dijon onder een grote spar, en anderen in hun auto !

Vertrokken, verbannen. Elkeen vraagt zich af of vertrekken geen vergissing is geweest.

Maar hun voorbeeld werkt aanstekelijk.

---

[2] *Les Boches arrivent !*

Wie geld heeft, heeft het in alle haast bij de Spaarkas van zijn rekening gehaald. Niet veel later wordt het hen ontfutseld door lotgenoten die door wanhoop gedreven oneerlijk geworden zijn.

Wie een bed heeft, heeft het verruild voor een hoop stro dat met uitwerpselen bezoedeld is. Wie proviand heeft, heeft zware rugzakken geladen die de schouders kwetsen, die het marstempo vertragen en ten langen leste in de gracht worden achtergelaten.

Een straatveger die 400 frank per maand verdient, verbrandt vijfentwintig miljoen frank onder het waakzame oog van de directeurs van het Ministerie van Financiën, gevlucht in Avoine-Beaumont.

Maar de Préfet van het Noorden vraagt aan de regering geld voor zijn departement, dat door het Duitse leger omsingeld is. Enkele miljoenen worden haastig in twee *Glenn-Martin* vliegtuigen gestopt die naar Rijsel vertrekken. Ze naderen, ze gaan landen, wanneer de Engelse luchtverdediging ze beschiet en neerhaalt, zodat duizenden bankbiljetten zich over de landerijen verspreiden.

Op de weg mengen gekken zich bij de menigte, zonder dat men ziet wie gek is en wie angstig.

De stad Troyes wordt verlaten door de gezonde mensen, die de zieken, de kreupelen en de ouderlingen in het Hôtel-Dieu achterlaten.

Een pastoor vervoert zijn meid in een kruiwagen, een oude juffrouw van 80 jaar.

Men neemt nauwelijks de tijd de doden te begraven en een kruis te planten. Op het kruis, soms, een knuffelbeer, of een soldatenhelm.

— De Moffen komen. We moeten ons haasten.

Corinne Luchaire, een filmster die teruggetrokken woont op een landhuis niet ver van Mantes [3], is verrast wanneer ze op 10 juni ontdekt dat de dorpen van Île-de-France door hun kruideniers, hun bakkers, hun arbeiders verlaten zijn. Om een beetje melk te drinken, en om er te geven aan een groep verloren en ontwapende soldaten, melkt ze de zwervende koeien.

In Saint-Benoît-sur-Loire zegt de pastoor op 15 juni aan Max Jacob [4], dichter, katholiek, jood en Bretoen :

— We evacueren het hospitaal, de kinderen en de ouderlingen, ge moet mee.

Max Jacob antwoordt hem :

— Ik ben geen kind en geen oude man, ik blijf hier. De artillerie is heel nauwkeurig. Er is geen enkele reden om op Saint-Benoît te schieten, waar er fabrieken noch bruggen zijn. In alle geval sterf ik liever in mijn bed dan op de vluchtweg. Het is mooier ! Nee, het is voorzichtiger.

Op 8 juni rijden de treinen van Parijs naar het westen nog normaal ; op 10 juni hebben ze in Rennes een vertraging van achttien uur ; op 11 juni zijn er

---

[3] Mantes-la-Jolie, toen een middelgrote stad van 14.000 inwoners, op de linkeroever van de Seine, ongeveer 55 km ten westen van Parijs.

[4] Max Jacob, 1876-1944, dichter, romanschrijver en schilder. Stierf in het interneringskamp van Drancy enkele dagen voor zijn deportatie naar Auschwitz.

geen treinen meer. Maar de mensenmassa trekt voort, te voet, per fiets of in een auto.

In de hoop nog op een overbevolkte wagon te kunnen klimmen, die altijd traag en onzeker rijdt, stappen de vluchtelingen hem soms over honderd kilometer achterna (van Charleville naar Soissons, bijvoorbeeld), vaak bijna vijftig (van Dreux naar Chartres).

In juni 1940 duurt een treinreis voor vluchtelingen zeven dagen van Rijsel naar Morleix, vijf van Le Havre naar Brest, vijf van Reims naar Nantes.

★

Gedurende een maand loopt de helft van Frankrijk leeg. Eerst waren er de Belgen en de Hollanders die men met medelijden bekeek, zonder te denken dat men dra ook zelf aan de beurt zou zijn. Daarna kwamen de inwoners van de Pas-de-Calais, *le Nord*, de Somme. Die van de Aisne, van de Marne. En de mensen uit de Ardennen, die als eersten vertrokken zijn, men hun zware karren waarop de oude vrouwen en de kreupelen zitten, waarop de zware zakken haver liggen voor de beesten, terwijl de mannen op hun fiets heen en weer rijden, op zoek naar een plaats om te slapen, op zoek naar voedsel, naar water.

Bij elke halte moeten de ouderlingen van de kar geholpen worden, en daarna er weer op. Sommigen begrijpen niets van die oorlog, praten voortdurend over terug naar huis gaan en proberen te vluchten.

Lange dagen onder de zon. Met de bedreiging van de vliegtuigen.

De boeren denken aan hun vee, dat ze op hun velden hebben achtergelaten.

— De koeien, wat moeten die afzien !

Ze denken aan de velden die ze niet geoogst hebben, aan de gezondheid van de veulens die ze meegenomen hebben, aan de huizen die ze open achterlieten.

— Ik heb aan onze soldaten gezegd alles op te eten en goed te drinken. Maar wat gaan de Moffen bij ons doen !

Elk nieuw uur raakt de engel van de exodus een nieuw dorp aan.

Na naar de lange en pittoreske stroom vluchtelingen te hebben gekeken, sluiten de dorpelingen erbij aan. De exodus trekt hen mee.

Bij de eerste Kruistocht had men gelijkaardige scènes gezien. Hele dorpen trokken mee naar Jeruzalem. Maar bij deze omgekeerde kruistocht trekt men naar de stranden van de vroegere vakanties [5].

★

---

[5] Deze zin is voor mij de merkwaardigste uit de hele tekst, maar het is niet onmogelijk dat voor *sommige* Fransen het prachtige juni-weer een extra aansporing was om hun heil te zoeken in de Zuid-Franse streken waar ze de zomer(s) voordien een aangename vakantie hadden doorgebracht.
En *omgekeerd* omdat ze niet *naar* maar *weg* van de barbaren trekken.

De gebeden op 19 mei in de Notre-Dame, in aanwezigheid van een regering van ongelovigen, hebben niet kunnen helpen. De processies met de relieken van Sainte-Geneviève en Saint-Louis evenmin. Parijs moet worden geëvacueerd.

Op vraag van generaal Weygand, die onnodige vernielingen wil vermijden, verklaart de regering op 11 juni Parijs tot open stad.

De aankondiging van deze beslissing veroorzaakt een laatste golf van vluchtelingen. Al wie nog twijfelde vertrekt nu ook. Men vertrekt in groepen, en stapelt op oude wagens al wat onder handen valt : het voorhandse wel, het onmisbare niet.

Zij mengen zich in de stoet van landbouwers die over de boulevards Saint-Germain en Henri-IV trekken. Kuddes koeien, schapen, gevogelte in kooien met open traliewerk, boerenpaarden, dorstige honden, geven aan de Parijse pleinen de allure van een markt. Parijs herontdekt de geur van stront.

De mensen haasten zich. Omdat ze hun vertraging willen goedmaken trekken ze voort zonder te weten waarheen.

— We vertrekken... we weten niet goed naar waar... we zullen wel zien... ons zullen ze niet te pakken krijgen.

Duizenden Parijzeneraars belegeren de *gare d'Austerlitz* [6], stromen terug naar de metro waar ze overnachten, in de hoop 's morgens een plaatsje te vinden in een goederenwagon die naar het zuiden vertrekt.

In de straten van de exodus laten de convooien hun sporen na : gebroken meubelen, vuile papieren, stro, open valiezen, paraplu's, verloren kleren, gesprongen banden.

Vrouwen haasten zich naar de laatste apotheken voor een spuitje voor hun huisdier, dat ze niet willen achterlaten, noch meenemen op avontuur.

Parijs voltooit zijn volksverhuis in een storm van loze geruchten.

— Ge vertrekt niet, dan hebt ge ongelijk. De *Préfecture* zal iedereen verplichten te vertrekken, straat per straat.

— Ge vertrekt niet ? De Duitsers gaan alle mannen deporteren. Het zal afgrijselijk zijn. Ze zullen de voeten branden van al wie ze levend te pakken krijgen.

— Ge vertrekt niet ? Weygand heeft een formidabel leger achter de Loire. De oorlog gaat lang duren, het land zal in twee gedeeld zijn, zoals in veertien.

— Waarom vertrekt ge ? Dank zij een concentratie van geschut hebben we in drie dagen duizend tanks vernield. De Verenigde Staten gaan de oorlog verklaren aan Duitsland. Alles zal aflopen zoals in veertien.

Bij Renault plaatsen de arbeiders hun kinderen in de ambulances die uit de fabriek rijden.

---

[6] *La gare de Paris-Austerlitz* was toen nog het vertrekpunt voor treinen naar (een ruim bemeten) Zuid-West-Frankrijk : Orléans, La Rochelle, Bordeaux, Limoges, Toulouse, Hendaye... De tegenwoordige TGV's vertrekken uit *Paris-Montparnasse.* De Zuid-Franse sfeer die het station lange tijd kenmerkte verdwijnt momenteel onder druk van de bouwprojecten in de buurt.

Aan de Porte d'Italie wagen hele families zich aan autostop. Ze scheiden in droefheid en maken afspraken die door het toeval of soms de dood worden achterhaald.

— In het station van Fontainebleau. Ja, daar. Morgenavond of de morgen nadien.

Zij die de enorme opstoppingen op de wegen vrezen — zes uur van Parijs tot voorbij Étampes, vijftig kilometer — gebruiken omwegen, en rijden over Longjumeau en Dourdan, maar komen uiteindelijk toch op de grote wegen terecht, die tot aan de bermen gevuld zijn met een menigte, gemotoriseerd of niet, waarvan de vermoeidheid op de grauwe gezichten te lezen staat, door hun zwijgzaamheid, hun verslagenheid, hun droeve lijdzaamheid.

In het tumult van de laatste dag zijn er toch plekken van rust en stilte. Op de hoek van de rue Saint-Antoine wachten de verkoopsters van fruit en verwelkte bloemen zoals elke dag op hun klanten.

Maar de ministeries, die bezorgd zijn om hun archieven, eisen voor hun laatste reis de voertuigen op die het leger moet ontberen om de soldaten te bevoorraden en materiaal en gewonden af te voeren. Voorraden koper worden achtergelaten, zeil voor vliegtuigen, remmen van 75, maar het Legermuseum bekomt twee vrachtwagens om wat nog blijft van zijn militaire roem te redden.

De voor de industrie gemobiliseerde mannen [7] wier fabrieken gesloten zijn, trekken te voet naar het zuiden, ze worden immers in Marseille verwacht !

Restaurants en winkels zijn gesloten, de Parijzenaars die niet vluchten vinden pas na veel moeite enkele producten. Lucien Daudet [8] koopt chocolade en peperkoek, en vult zijn bad met water. De kranten verschijnen niet meer. De radio is onbetrouwbaar. Enkele dwazen stellen aan de kleine stedelijke delegatie die in het stadhuis overnacht voor het lichaam van de onbekende soldaat te ontgraven om hem naar een veilige plaats te brengen ! Zonder voedselvoorraad, zonder nieuws, maar niet zonder telefoon, kijken zij die in Parijs gebleven zijn benieuwd naar de hemel, waar de rook van het onheil nadert.

Het regent.

In deze onveranderlijke junimaand regent het eindelijk. Maar deze regen, waarop men zo wachtte omdat ze de Duitse opmars zou kunnen vertragen en de bombardementen verhinderen, heeft geen nut meer voor het verslagen land. Op de gezichten van de voorbijgangers trekt de regen zwarte strepen van roet : het brandt rond Parijs.

In de namiddag van 13 juni geeft generaal Dentz, die van het oorlogsfront in de Elzas naar Parijs geroepen was, en lijdzaam de beslissing had aanvaard Parijs niet te verdedigen, waar de schrik voor een vijfde colonne de militaire gouverneur er al toe gebracht heeft de rioleringen tien keer per dag aan een

---

[7] *les affectés spéciaux*

[8] Lucien Daudet, 1879-1946, schrijver, zoon van Alphonse Daudet.

controle te onderwerpen..., geeft die generaal het bevel de voorraden benzine in Le Pecq, Port-Marly en Colombes in brand te steken. In de ochtend van 14 juni branden ook de reservoirs van Vitry, Villeneuve-le-Roi en Juvisy.

De Duitsers staan voor Parijs.

★

Sedert de avond voordien zijn geen georganiseerde Franse troepen door de straten van Parijs getrokken, enkel afzonderlijke soldaten zijn nog te zien.

En nog steeds die vluchtelingen die met hun oude Renault hopen sneller dan de aankomende Duitsers te zijn, maar die in de straten van Versailles in de file zullen staan !

De Préfet de police Langeron zendt berichten naar de streek van Tours, waar de regering voor korte tijd over vijftien kastelen zit verspreid. Berichten over de opmars van de Duitsers.

— Ze zijn in Pierrefitte [9].

— Ze zijn in Bondy.

— Ze zijn in Pantin.

Kort voor hij geen telefoon meer heeft, spreekt Langeron een laatste keer met de medewerkers van Reynaud [10], van Mandel [11], en met Magre, die algemeen secretaris is van het Presidentschap van de Republiek.

Onderwijl stoppen de Duitsers aan de verst afgelegen politieposten van de buitenwijken, en informeren om 23u45 het militair bestuur van Parijs dat er om te onderhandelen maar vijf uren over blijven. Eenmaal die vijf uren voorbij, vallen ze aan.

De twee Franse onderhandelaars, commandant Devouges en luitenant Holtzer ontmoeten in het gemeentehuis van Sarcelles [12] een Duitse kapitein die Devouges naar Écouen leidt, waar commandant Brink hem de voorwaarden dicteert voor de Duitse intocht in Parijs.

— Elke weerstand moet stoppen voor 9 uur op het front Saint-Germain-Versailles-Meaux.

— Ik ben niet bevoegd dat punt te onderhandelen, antwoordt Devouges.

— Deel het mee aan het Franse hoofdkwartier. De Franse autoriteiten moeten ook de orde handhaven in Parijs. Alle openbare diensten moeten normaal functioneren. Alle inwoners moeten achtenveertig uur binnen blijven.

---

[9] Pierrrefitte, Bondy, Pantin en, verder in de tekst, Aubervilliers en Saint-Denis zijn volkrijke randgemeenten ten noorden van Parijs.

[10] Paul Reynaud, 1878-1966, Eerste minister, of *Président du Conseil (des Ministres)* van 22 maart tot 16 juni 1940. Tevens minister van Buitenlandse zaken en van Oorlog. In minderheid gesteld door zijn collega's ministers treedt hij af op 16 juni, ten voordele van maarschalk Pétain, die *Vice-Président* van de ministerraad was, en die de wapenstilstand vraagt.

[11] Georges Mandel, 1885-1944, Minister van Binnenlandse zaken van 18 mei tot 16 juni 1940.

[12] Sarcelles en Écouen lagen toen op de rand van en net buiten de agglomeratie Parijs.

— Als het zo gaat, merkt de Franse officier op, hoe wil u dan dat de openbare diensten functioneren ? Er zullen veel pasjes nodig zijn.

— Dat zullen we zien, zegt commandant Brink. Breng ons snel de antwoorden van uw chefs.

Nog tijdens het onderhoud in Sarcelles, is er al een uur eerder een Duitse motorrijder helemaal alleen over de place Voltaire gereden.

Om 5u20 bereiken drie wagens de kazernes van Saint-Denis.

Om 5u30 bereiken twee vrachtwagens en zes motorrijders de Porte de La Villette. Om 5u35 trekken troepen via de rue de Flandre naar de *Gares du Nord* en *de l'Est*.

De eerste golven van een vloed.

Achter hun gesloten luiken bespeuren de weinige Parijzenaars die hun stad niet verlaten hebben vol angst deze krijgslieden van de Apocalyps, de motorrijders die in hun leren mantels zowel strak als soepel zijn, deze troepen die ondanks hun overwinning gedisciplineerd zijn, deze mannen van een andere wereld die op die vroege ochtend de enige getuigen van hun eigen onberispelijke parade zijn.

In zijn kantoor op de *Préfecture de police* neemt Roger Langeron nog steeds kennis van de inlichtingen die de commissariaten hem zenden.

"5u50 — Dertig agenten zijn gevangen genomen in Bondy. De Duitsers hebben hen ontwapend."

"6u10 — Vijf of zes wagens rijden naar Aubervilliers."

"7uur — Duitse troepen arriveren aan de kazerne van Saint-Denis. Ze ontwapenen een agent."

"7u15 — Enkele Duitse motorrijders en een automobiel rijden voorbij op de quai des Grands-Augustins."

Het is nu 8 uur 's morgens.

De Duitse soldaten trekken nog steeds voort zonder halt te houden. Een menselijke vloed waarvan de bewegingen geregeld zijn door agenten van de militaire politie die met een verkeersschijf op alle kruispunten staan gepositioneerd.

Acht uur. Vanuit zijn bureau aan de Invalides ziet Dentz, die net met commandant Devouges gesproken heeft, de Duitse massa's over de Pont Alexandre marcheren, de Esplanade oversteken, recht naar hem toekomen en, als in een cinematografisch *gros plan,* zich pas op het laatste moment in tweeën splitsen. Enkele officieren verlaten de groep, plaatsen wachters bij de deuren, bevelen de telefoondraden door te knippen en, voor ze het graf van Napoleon laten vrijmaken van de zandzakken die het beschermen, eisen — ach, herinnering aan voorbije nederlagen — de Duitse vlaggen van de vorige oorlog.

Dentz antwoordt dat hij niet weet waar ze zijn. Vermits de Duitsers de Invalides bezetten, kunnen ze ook zoeken !

Acht uur. Twee Duitse officieren gaan de *Préfecture de police* [13] binnen, en vragen dat Préfet Langeron zich om 11 uur aan hôtel Crillon presenteert om daar generaal von Stutnitz te ontmoeten. Die staat aan het hoofd van Groot-Parijs. De dag nadien zal een andere officier — van de Gestapo, ditmaal — zijn opwachting maken aan de *Préfecture*. Omdat de Préfet hem enkele minuten laat wachten vraagt hij hem ironisch of hij dacht *"nog onder het bevel van de jood Mandel te staan"*, en eist de geheime archieven van de *Renseignements Généraux* : de dossiers van de vreemdelingen, de spionnen, de communisten.

Vlaggen en dossiers.

Vlaggen. De Duitsers vervangen alle Franse vlaggen, die door het stof van de stad zijn vervuild, vlaggen die zo vertrouwd zijn dat men geen aandacht meer besteedde aan het rood aan de nokken van de paleizen, aan het blauw tegen de hemel.

Maar wanneer de voorbijgangers de Duitse vaandels zien die onze driekleur vervangen (aan de Arc de Triomphe was er op 14 juni om 9u45 een ceremonie), laten velen een traan. Voor vele van onze landgenoten is dit het vernederendste symbool van de bezetting [14].

Een beetje overal verschijnen snel vlaggen met hakenkruisen : de Kamer van Volksvertegenwoordigers, de Senaat, de ministeries, het Hôtel Crillon, het Hôtel Lotti, de grote hotels van het centrum... ze krijgen snel hun immense rode vlaggen met hakenkruis.

De bezetting van Parijs was nauwkeurig voorbereid, en het is een reeds omgevormde stad die Doktor Dietrich, pershoofd van het Rijk, en Doktor Bömer die namiddag aan de buitenlandse journalisten kunnen tonen. De journalisten volgen de Duitse opmars, en ze gaan nadien de Arc de Triomphe fotograferen, waar de namen in de stenen zijn gehouwen van zovele Duitse steden die ooit belegerd en veroverd zijn geweest.

Vanaf 9u45 hebben de Duitsers aan elk van de palen die de Arc de Triomphe omringen soldaten gezet, hebben ze vier pantserwagens en vier kanonnen geplaatst in de richting van de Champs Élysées en van de avenues Foch, Victor-Hugo en Marceau, en starten ze hun militair défilé voor de betraande ogen van mijnheer Gaudin, oorlogsverminkte van 1914-1918 en bewaker van de eeuwige vlam.

Meerdere hoge officieren groeten de Onbekende soldaat en nemen plaats op het plein. Op de klank van militaire muziek marcheren de troepen, die tussen de avenues Mac-Mahon en Carnot of nabij de avenue d'Iéna gegroepeerd stonden, naar de avenues de Wagram en Friedland. Terwijl ze voorbij de Arc de Triomphe marcheren, voorbij de eeuwige vlam en voorbij de generaals, voeren

---

[13] De *Préfet de Police* en de *Préfet* zijn twee verschillende functies in Parijs, waarbij de eerste met name voor de binnenlandse veiligheid instaat, onder de autoriteit van de Minister van Binnenlandse zaken, en de tweede de plaatselijke vertegenwoordiger van alle ministers is.

[14] In een voetnoot vermeldt Henri Amouroux dat de Duitse vlag op de Arc de Triomphe op de avond van 14 juni weer werd verwijderd.

ze een perfecte *"tête à droit"* of *"tête à gauche"* [15] uit, en trekken vervolgens verder langs de avenues Kléber en *de la Grande-Armée*.

De troepen die voorbij marcheren hebben zware gevechten gevoerd aan de Somme en de Oise. Hun uitrusting en hun gezichten dragen vaak sporen van de veldslagen en van de vermoeidheid. De generaals houden hen een ogenblik staande om luitenant Prochaska te feliciteren die op 12 juni aan het hoofd van zijn compagnie nabij l'Isle-Adam [16] de Franse verdedigingslinies doorbroken heeft. Waarna de Weense officier zijn mars naar het zuiden mag voortzetten. Het volgende doel van deze glansrijke verovering is Versailles en zijn kasteel, na Napoléon volgt Louis XIV.

Gedurende de hele dag volgen Duitse officieren en soldaten elkaar op aan het Graf van de Onbekende soldaat. Ze fotograferen er graag elkaar.

Rond het midden van de namiddag komt Edmond Ferrand, lid van het *Comité de la Flamme* over de Champs-Élysées naar de Arc de Triomphe, en ondervraagt Gaudin, de bewaker van de vlam.

— Men heeft me gisteren gezegd de vlam te laten doven, vraagt Gaudin, kan dat zijn ?

— Nee, we zullen tot 18u25 wachten. Als er niemand komt zullen we samen beslissen.

De twee mannen kijken naar de soldaten die elkaar opvolgen, en naar een Duitse generaal die zijn hoofd ontbloot, een ogenblik stilte neemt, die knielt, een kruisteken maakt en bidt, terwijl tranen in zijn ogen blinken.

Om 18u30 is geen enkele andere Fransman naar de Arc de Triomphe gekomen. Waarna Ferrand en Gaudin, in aanwezigheid van de Duitsers, die onmiddellijk in houding gaan staan, met de hand op het zwaard het Graf begroeten. En het register ondertekenen :

"14 juni 1940

Ed. Ferrand, membre du Comité de la Flamme ; Gaudin, gardien de la Flamme."

★

Vlaggen en politiek. Soldaten gooien pamfletten naar de voorbijgangers waarin staat dat ook Italië ten strijde trekt.

Elders zijn het auto's met luidsprekers die aan elk kruispunt te horen zijn. Omstreeks 11 uur 's morgens stopt zo'n wagen aan de place Saint-Sulpice. Aan de micro roept een soldaat dat *"Het Duitse Opperbevel geen enkele vijandelijke daad jegens de bezettingsmacht zal tolereren. Elke agressie, elke sabotage wordt met de dood bestraft."*

---

[15] Ik kan me perfect voorstellen wat het is, maar ken de Nederlandse benaming voor deze vorm van parade niet.

[16] L'Isle-Adam, schilderachtig stadje aan de Oise, 30 km ten noorden van Parijs.

Een bevreemdende stadstamboer. De wagen rijdt verder om ook elders zijn boodschap te brengen.

In andere straten zijn het officieren die de Fransen direct aanspreken. Beangstigd komen die rond hen staan.

— U bent vrij. Wij willen u geen kwaad. De Engelsen hebben u in een oorlog meegesleept die u bij voorbaat verloren had. Mevrouw, u verlangt wellicht dat uw man weldra kan terugkeren ?

— Jazeker.

— Welnu, mijn vrouw verlangt ook dat ik snel terugkeer. Zodra de vrede met u gesloten is, regelen we dat zaakje met de Engelsen in veertien dagen.

★

En de bevolking ? Wat is de houding van de bevolking ten overstaan van dat Duitse leger, dat met zijn tanks, zijn kanonnen, zijn motorrijders, zijn colonnes, zijn vlaggen, zijn trofeeën, en helaas ook zijn gevangenen, heel de stad heeft overrompeld en des te talrijker lijkt omdat de Parijzenaars zelf zo zeldzaam zijn.

Ziehier de getuigenis van de Duitse oorlogscorrespondent Léo Leixner, die de pantservoertuigen vergezelt : *"We ontmoeten slechts weinig burgers, ze lijken te berusten in wat is gebeurd, ze kijken naar ons alsof ze in onze ogen kunnen lezen wat er met hen gaat gebeuren. Blijkbaar aanvaarden ze met erkentelijkheid onze glimlach en onze geruststellende antwoorden op hun schuchtere vragen.*

"Ik ben zo blij dat de eerste Duitse soldaat zo vriendelijk is", geeft een vrouw uit de buitenwijken toe. Een officier koopt bananen in een winkel waar de mama's verschrikt hun kinderen achter hun rokken verbergen. De officier, die dat heeft opgemerkt, keert terug naar de winkel, koopt chocolade en deelt hem aan de acht kleintjes uit. Men had de zucht van opluchting kunnen horen van de verschrikte menigte. Een nachtmerrie verdwijnt uit de stad. Een vrouw weent : "Mijn arm Frankrijk ! Dit ongeluk is niet onze fout." De lijdzaamheid blijkt echter groter dan de ontsteltenis.

De Duitse soldaat is niet zo slecht als de kranten nog eergisteren hebben geschreven. Deze vaststelling van vandaag verzacht blijkbaar de verbittering voor de Parijzenaars. Maar bovenal is er een grote opluchting dat de oorlog voorbij is."

En wat Otto Abetz [17] betreft, die heel snel de ambassade van de rue de Lille terug betrokken heeft, waar de eerste maaltijden naar verluidt *"in de atmosfeer van een burgerpension"* worden geïmproviseerd, hij merkt met plezier op dat de Fransen een grenadier hebben toegejuicht die zijn spieren laat rollen en uitroept *"Goud kaput, arbeid goud, dit is mijn goud."*

★

[17] Otto Abetz, 1903-1958, Duitse diplomaat en francofiel. In juni 1939 op verdenking van spionage uit Frankrijk gezet. In juli 1940 naar Parijs teruggekeerd en in augustus tot ambassadeur benoemd, wat hij tot juli 1944 gebleven is.

De inlichtingen omtrent de houding van de bevolking op 14 juni en de dagen nadien verschillen overigens naargelang de getuigen en naargelang de buurt.

Verbijstering, schaamte, vrees, patriottische wanhoop, haat, nieuwsgierigheid, opluchting, schaamteloosheid, het is allemaal waar.

In juli zal de krant *La Gerbe* meerdere mensen interviewen die op 14 juni in Parijs aanwezig waren. De arbeider André Bellier die zijn fiets genomen heeft om *"een rondje te rijden"* vertelt dat op de middag *"men met de Fridolins (moffen) verbroederde* [18]*. Er waren er zelfs die nogal ver gingen. In de rue Lafayette was er tijdens het défilé een dikke vrouw die zich niet kon inhouden. Ze riep voortdurend "Oh, wat zijn ze mooi ! En die paarden ! Ah ! Ze hebben ons wijsgemaakt dat de Duitsers sinds tien jaar niet meer gegeten hebben, en zie eens wat een mooie mannen het zijn ! En die kanonnen ! En de motoren ! Ah, en ze hadden zogezegd geen benzine ? En geen materiaal ? We zijn bedrogen geweest !"*

"Op het einde zag ik zelfs dat ze ging applaudisseren. Ik ben verplicht geweest haar aan te spreken :

— Eh, zeg eens, mevrouwke, hou u een beetje in. Er zijn doden gevallen, weet ge..."

Kolonel Groussard, van zijn kant, meldt dat een Duitse verkeersagent op de rue de Grenelle al snel omringd werd door een groepje nieuwsgierigen *"die niet lang wachtten voor ze hem aanspraken en grapjes maakten."* En de kolonel voegt daaraan toe dat diezelfde gemoedstoestand de Duitsers ertoe gebracht heeft het voorziene uitgangsverbod van 48 uren niet in te voeren, en het te vervangen door een avondklok vanaf 21 uur.

En wat Lucien Daudet betreft, die Parijs niet verlaten heeft, hij merkt op dat *"de enkele Parijzenaars die buiten zijn gekomen de bezettingstroepen met nieuwsgierigheid maar zonder vijandigheid bekijken."*

De préfet Langeron, daarentegen, die meerdere commissariaten heeft bezocht, is vooral onder de indruk van de lege en stille straten, een erg betrekkelijke stilte, want alle grote verkeersaders zijn ingenomen door Duitse voertuigen : tanks, ambulances, wagens met paarden, auto's van het opperbevel, en meerdere bataljons die heel de dag defileren en zingen.

Maar Roger Langeron noteert op 16 juni ook dat *"de houding van de meeste voorbijgangers zeer waardig is. Ze kijken voor zich uit alsof de groene uniformen onzichtbaar zijn en transparant... Enkele bioscopen zijn open, met toelating of op vraag van de bezetters, maar trekken weinig volk."*

Wie mogen we geloven ?

Iedereen.

Al deze reacties zijn echt, op 14 en 15 juni, maar de meeste eren het Franse volk. En als men, op meerdere plaatsen, tekens van onderdanigheid heeft gemerkt, dan heeft de zelfmoord van de grote chirurg Thierry de Martel en van enkele andere Fransen, verslagen door de schande van de nederlaag, de eerste

---

[18] *Les Fridolins* is een zeldzame, zelfs wat goedaardige spotnaam voor de Duitsers, die in het kader van de oorlog veelal *les Boches* werden en nog steeds worden genoemd.

daden van collaboratie weliswaar niet ongedaan gemaakt, dan toch Frankrijks eer hersteld [19]. In Parijs, dat zonder informatie-media zit, verschijnt op 17 juni een blad waarvan de directeur niet enkel *"de broederlijkheid van de mensen en de samenwerking van de naties"* [20] uitroept, maar zich ook akkoord verklaart met Hitler, *"met de man, met de Duitse patriot"*, om de ketens van Versailles te breken.

Op de vier hoeken van Parijs wordt dus *"la Victoire"* geroepen ! Merkwaardige titel, slecht gekozen voor 17 juni. Vreemde krant, snel gedrukt op één kant van een blad, maar waarvan de hoofding, met een verrassende onwetendheid, het refrein draagt van de soldaten van *"Faust"* :

Onsterfelijke roem
Van onze vaderen
Zij ons trouw
Laten wij sterven als zij !
En, onder uw vleugel,
Overwinnende soldaten
Richt onze treden (bis)
Zet onze harten in vlam !

Gedurende vier dagen — *La Victoire* van de verwarde Gustave Hervé stopt daarna definitief zijn verschijnen — zal de krant de Parijzenaars op de hoogte houden van wat zich afspeelt in hun verlaten stad.

Het Institut Pasteur zet zijn werkzaamheden voort, wat heel nuttig is, want vooral in de buitenwijken hebben veel achtergelaten honden de kinderen gebeten. Kardinaal Suhard en de Parijse clerus *"blijven ter beschikking staan van de gelovigen voor de geestelijke diensten van alle soort die ze zouden kunnen verlenen"*.

Voor zij die sterven (en er wordt veel gestorven in juni 1940), kan het begrafenisbedrijf Edouard Schneeberg, 43, rue de la Victoire (nog een overwinning !) *"diensten verzorgen voor alle nationaliteiten en voor alle religies"*.

De plantentuin is open van 7 tot 20 uur, het plaatsingsbureau van het Nationaal syndicaat van concierges werkt normaal, het theater Georges-VI zoekt acteurs. In deze dwaze en merkwaardige krant vindt men zelfs, op 20 juni, alhoewel enkel Duitse vliegtuigen het Franse firmament doorklieven, een reclame voor de parachutes Aviorex *"de zekerste, de stevigste, de eenvoudigste en de resistentste"* !

De avond valt.

Over de verkopers die *"La Victoire"* roepen. En over de Duitse soldaten die hem kopen, nadat ze zich hebben laten fotograferen voor de Onbekende soldaat onder de Arc de Triomphe.

Over Parijs.

---

[19] In de Franse tekst staat dat de zelfmoorden *"rachètent"* (letterlijk terugkopen) de schande van de eerste daden van collaboratie. Alsof beide op een balans worden gelegd.

[20] Letterlijk *"la fraternité des hommes et l'internationale des nations"*.

Over Frankrijk, waar zeven miljoen vluchtelingen en twee miljoen soldaten nog steeds marcheren.

★

En nu trekt ook Parijs over de wegen van het departement Loiret. Het Parijs van de chique buurten, van de ministeries, van de buitenwijken.

Op weg naar de bruggen van Orléans [21], de bruggen waarachter een nog vrij Frankrijk ligt, een Frankrijk waarvan men denkt dat het voor altijd uit de greep van de vijand zal blijven.

Dag na dag hebben de Fransen hun hoop op een miraculeuze redding van de ene rivier naar de andere verlegd, rivieren waar de Duitse tanks zonder problemen zijn overgetrokken, en nu hebben ze al hun hoop op een luie rivier gevestigd die bijna zonder water staat. In 1940, zo is de verwachting, zal de slag om de Marne [22] op de oever van de Loire worden gestreden ! Dat is wat het volk ondanks alles nog wenst te geloven, denkend aan de historische voorbeelden, bewust van de superioriteit van het Franse *système D* [23], en rekenend op een mysterieuze goddelijke bescherming.

De vloed Parijzenaars overstroomt alle wegen, en sleurt de plaatselijke bevolking met zich mee — in Chartres blijven er op 15 juni van de 23.000 inwoners nog slechts 800 over, onder wie Préfet Jean Moulin [24]. Hij sleurt ook de boeren mee, die zich veeleer in de bossen verbergen van waar ze hun velden en dieren kunnen zien.

In de grote wanorde die de vluchtelingen veroorzaken zorgt de overheid ervoor dat het nog erger wordt. Op 14 en 15 juni, wanneer de strijd al gestreden is, besluit ze niet alleen alle mobiliseerbare mannen, maar ook ouderlingen en kinderen te evacueren.

Hoe zou het anders kunnen dan dat het vertrek van de ene helft van de bevolking onmiddellijk ook het vertrek van de andere met zich meebrengt ?

---

[21] Voor een goed begrip van wat volgt moet men weten dat het centrum van Orléans op de noordelijke, rechteroever van de Loire ligt, dus nog net vóór de rivier waarvan vele vluchtende Fransen hun redding verwachten.

[22] De eerste slag bij de Marne, in september 1914, op enkele tientallen kilometers van Parijs, was beslissend voor het stopzetten en terugdringen van de Duitse opmars. In 1940 werd van elk van de talrijke rivieren ten noordoosten van Parijs verwacht dat ze de Duitse opmars kon stoppen.

[23] *Système D,* van *débrouillardise* is een populaire, moeilijk vertaalbare Franse term. Begrijp : *we redden ons wel, we vinden altijd wel een oplossing.* Snuggerheid in plaats van goede voorbereiding. Fransen beschouwen het graag als hun voornaamste kenmerk.

[24] Jean Moulin, 1899-1943, veruit de bekendste Franse verzetsstrijder. Na zijn arrestatie door de Gestapo ten gevolge van de folteringen overleden.

Op zaterdag 15 juni, om 4 uur 's morgens, krijgt de burgemeester van Beaugency [25] een telegram waarin hem wordt opgedragen met heel de bevolking naar Orléans-Saint-Marceau te trekken, desnoods te voet, en met voedsel voor drie dagen. De kinderen uit Parijs, die op de vlucht zijn in het departement Loiret, moeten dezelfde richting uit.

Alle burgemeesters van de Loiret krijgen gelijkaardige telegrammen. Wanneer Paul Cabanis, volksvertegenwoordiger en burgemeester van Beaune-la-Rolande zijn telegram ontcijferd heeft, moet hij in enkele uren een evacuatie voorbereiden die door de Duitse opmars snel ingehaald wordt.

Bij het krieken van de dag, en onder bescherming van drie kloosterzusters (zusters Marie, Françoise en Geneviève), worden de oudjes van het rusthuis in een autocar gezet die door mijnheer Simon wordt bestuurd. De kinderen van de schoolkolonie van het departement van de Seine [26] worden door militaire ambulances naar La Ferté-Saint-Aubin gebracht [27].

Zonder gendarmes, zonder brandweerlieden (in opdracht van de militaire overheden zijn ze immers als eersten vertrokken), zonder bakkers of kruideniers, zonder kantoren en fabrieken om te werken, zonder kinderen (want die werden geëvacueerd), elke dag in angst de verschrikkelijke verhalen aanhorend van de soldaten en vluchtelingen die soms niks hebben gezien maar altijd een vreselijk voorwendsel geven aan hun vlucht, de bombardementen vrezend en de honger nog meer dan de gevechten... Waarom zou de bevolking zich nog vastklampen aan een streek of een stad waar niets hen nog bindt ?

Ze vertrekken, en onmiddellijk worden de lege en zorgvuldig afgesloten huizen door andere vluchtelingen ingenomen, worden de winkels geplunderd, de tuinen leeggehaald.

In heel het departement Loiret — dat hier als getuige voor al die andere geldt — hoort men slechts de kreet tegen "de Parijzenaars". De burgemeester van een kleine gemeente spreekt in een brief aan de Préfet over *"vluchtelingen verstuurd vanuit Montreuil, Fontenay, Bagneux [28] of andere verdachte plaatsen"*.

Kippen worden genekt.

— Nog een die de Moffen niet zullen hebben [29] !

---

[25] Stadje van toen ongeveer 3500 inwoners, op de rechteroever van de Loire, ongeveer 30 km stroomafwaarts Orléans. Net als Orléans ligt Beaugency in het departement *Loiret.*

[26] Het departement van de Seine stemde grosso modo overeen met de Parijse agglomeratie. Het werd in 1968 bij de territoriale herverdeling van de Parijse regio afgeschaft, en over meerdere departementen en de stad Parijs verdeeld.

[27] Hetzij een afstand van ongeveer 60 km van Beaune-la-Rolande, ten noorden van de Loire, naar La Ferté, ten zuiden.

[28] Gemeenten van de Parijse agglomeratie.

[29] *Encore un* (of *une*) *que les Boches n'auront pas !* is lange tijd een zeer populaire Franse uitdrukking gebleven, ook en vooral in contexten die niets met oorlog of Duitsers te maken hebben. Eerder een ideaal voorwendsel om nog een fles aan te breken of een lekkernij te smullen, vooral wanneer men al goed gegeten of gedronken heeft.

Maar men breekt ook de spiegels van de kasten, bevuilt de lakens, verscheurt de kleren, laat de kranen open nadat men drie liter wijn gedronken heeft, en gooit bibliotheken door het raam.

Wanneer de onderwijzer van Boismorand naar zijn dorp zal terugkeren, zal hij in zijn bezette school geen schoolborden, boeken, schriften, sloten, linnen of geld meer vinden. In Andonville, waar 230 van de 250 inwoners zijn gevlucht, hebben plunderaars het deurtje van het tabernakel opengebroken, de hosties weggegooid, de ciborie gestolen... en de vlag van de oudstrijders meegenomen.

— Nog een die de Moffen niet zullen krijgen ?

Een wind van dwaasheid waait over het land.

Hoe kan het anders, in een land dat plots geen burgerlijke of militaire leiders meer heeft, en waarvan het leger in de massa vrouwen en kinderen verdrinkt ?

In deze tragische juni-dagen vindt men een plek om te overnachten door een deur open te breken, voedsel door een kruidenierszaak te plunderen, en benzine zoals men kan, meestal ten koste van de buren.

De *adjoint-au-maire* [30] van La Bussière beschrijft de vluchtelingen die *"kippen, konijnen en vee doden, die dranken en beddengoed en allerlei voorwerpen meenemen. Deze plundering was onmogelijk te vermijden zonder gevaar, en de adjoint die geprobeerd heeft daartegen op te treden is slechts ternauwernood aan een lafhartige messteek in zijn rug ontsnapt."*

Er valt niks aan te doen. Gendarmes en veldwachters staan machteloos. Of zijn zelf gehaast te vertrekken. Welke hoop kan de burgemeester van Coudroy nog koesteren wanneer hij, om de plundering te stoppen, al de nummerplaten noteert van de auto's die in zijn gemeente staan geparkeerd, en aan de vluchtelingen die zich in de boerderijen gevestigd hebben vraagt te vertrekken ? Al wat in normale omstandigheden kon werken, is nutteloos.

Rustige dorpen zijn onmetelijk gegroeid, en zijn anonieme en steeds wisselende steden geworden.

Beaune-la-Rolande groeit voor enkele dagen van 1.700 naar 40.000 inwoners. Al deze mensen moeten gevoed worden. De lokale bereidwilligheid kan daarvoor niet volstaan.

In Briare [31], waar er maar 100 inwoners blijven, maar per etmaal 12.000 vluchtelingen passeren, doet de *premier adjoint-au-maire* al de loslopende dieren samen brengen om ze te verkopen aan de beenhouwers die de menigte voeden.

In Neuville-aux-Bois, waar de directrice van de vrije school een opvangcentrum heeft ingericht, arriveren drie verpleegsters op de avond van 15 juni. Omdat hun sanitair voertuig niet verder geraakt stellen mevrouwen Ecot, Berr en Velle zich ter beschikking van het opvangcentrum, en gaat mevrouw Ecot

---

[30] Ik aarzelde of ik *schepen* en *eerste schepen* zou schrijven, maar heb het bij *adjoint-au-maire* gehouden. De taakverdeling is ook wat anders dan in België.

[31] Stadje van toen iets minder dan 4000 inwoners, op de Loire, ongeveer 75 km stroomopwaarts Orléans. Bekend om de prachtige kanaalbrug waarmee het *Canal latéral à la Loire* de Loire oversteekt.

elke avond bij de vluchtelingen van de nacht voedsel vragen om die van de dag nadien te kunnen voeden...

★

Deze massa domineren, ze overvliegen, ze dagelijks beschieten, als om ze sneller vooruit te drijven en in hun paniek te beklemmen : Duitse vliegeniers.

Zij moeten het gezien hebben, zoals ook Antoine de Saint-Exupéry [32] het heeft gezien : *"Ik overvlieg de wegen die zwart zijn van een eindeloze, traagvloeiende stroop. Men beweert dat deze mensen geëvacueerd worden. Maar dat is niet meer waar. Ze evacueren zichzelf... Naar waar gaan ze ? Dat weten ze niet ! Ze marcheren naar een onbestaande bestemming, want pas heeft deze caravaan een oase bereikt, of het is geen oase meer."*

In deze dwaze en weke massa zijn er die een definitieve rust vinden in de dood. Anonieme mensen waarvan niemand ooit de naam zal kennen. Die in allerijl begraven worden, bijvoorbeeld in de begraafplaats van Gien, nadat een kogel van een mitrailleuse of een granaat ze getroffen heeft.

"Graf 76. Een onbekende man. Met blauwe overall. Grijs gestreepte korte jas, grijsgroene overjas, alpinopet, rechterbeen stijf, kastanjebruin haar, geruite touwschoenen. Begraven langs de kant van rijksweg 140, nabij La Gacherie. Gevonden voorwerpen : een zeer versleten trouwring, twee kentekens van het Heilig Hart, een elektrische lamp, een aansteker, een Michelinkaart..."

"Graf 19. Een onbekende vrouw, ongeveer 40 jaar. 1m65, nogal corpulent, wier lichaam in de Loire dreef ter hoogte van Les Cassons. Droeg een rose jurk, een zwarte gordel met zwarte gesp, een zwarte regenjas, een zwarte kousenband, een blauwe vest met mouwen, zwarte schoenen in daim met rubber hielen."

Wie zal de drama's vertellen achter deze nota's van de grafdelvers.

Wie zal ooit zeggen van waar de onbekende kwam van graf 84 : *"man, gemiddelde lengte, de voeten, de armen, het lichaam gekneveld, met een fluwelen broek, een zwarte korte vest, een uurwerk."*

Is de geknevelde man een spion ? Een echte of een valse parachutist ? Een politieke gevangene die aan de kant van een gracht werd achtergelaten ?

---

[32] Antoine de Saint-Exupéry, 1900-1944, schrijver, dichter, reporter, soldaat en vliegenier. Als luchtmachtpiloot voert hij in 1940 verkenningsvluchten uit boven het front. Hij is ook bekend omwille van *Vol de Nuit* (1931), *Terre des Hommes* (1939) en *Le Petit Prince* (1943). Sterft op 31 juli 1944 tijdens een militaire actie boven de Middellandse Zee.
Omwille van zijn *Petit Prince,* zijn patriottisme, zijn heldendaden én zijn *heilige* naam is *Saint-Exupéry* zeer populair als naamgever voor Franse lagere scholen, vooral in gemeenten met een conservatieve, republikeinse meerderheid.

Niemand bekommert er zich om, zo immens is de "espionitis". Waar of onwaar, het zijn verschrikkelijke verhalen van een vijfde colonne die gehoor vinden bij soldaten en vluchtelingen.

— In de Ardennen hebben de Duitse parachutisten als herkenningssignaal de roep van een uil.

— In de omgeving van Landrécies hebben burgers twee Franse officieren gedood die de vluchtelingen controleerden.

— Dat is nog niks. In Abbeville werd een hele sectie door een onderofficier van het Vreemdelingenlegioen aan de vijand overgeleverd.

— In Rouen heeft men een Duitser moeten neerschieten die zich als een Belgische officier had verkleed, samen met ook zijn chauffeur en een vrouw, die absoluut wilden passeren [33].

Kloosterzusters, pastoors, Belgen zijn bijzonder verdacht. Een Pruisische parachutist als kloosterzuster verkleed, het is dé nachtmerrie van de oudstrijders die per gemeente in een soort burgerwacht georganiseerd zijn.

Senator Jacques Bardoux vertelt dat op 24 mei een Duits vliegtuig op de rand van de weg is geland, dat twee mannen en een vrouw zijn uitgestapt, en hun lading kogels op de menigte vluchtelingen hebben leeggeschoten !

Dergelijke verhalen kunnen de paniek alleen maar versterken, de zelfcontrole doen verliezen van soldaten en mobiele bewakingsagenten. Op goed en slecht vallen uit wordt gefusilleerd en geslagen. Wanneer een onderofficier van het vierde regiment *cuirassiers* de lampen van zijn auto gebruikt, wordt hij terstond verdacht een spion te zijn. Een officier van de marine die nabij Duinkerke probeert onze linies te bereiken wordt door de Engelsen zonder dralen geoordeeld en gefusilleerd. Gewone mensen die door angst bevangen er niet in slagen de juiste antwoorden te geven, worden zonder enige vorm van proces door andere, even angstige mensen gedood.

★

In de veronderstelling dat als bij mirakel een verdedigingslijn kan worden opgesteld achter de Loire, zal het Frankrijk zeker niet ontbreken aan schilderijen uit het Louvre, archieven van duizenden bezette gemeenten, of gevangenen van Fresnes en *La Santé* [34].

Men heeft ze in de avond van 10 juni geëvacueerd in een twintigtal autobussen met neergelaten gordijnen, en mobiele bewakingsagenten op de platformen geplaatst. Men heeft ze ook — dieven, moordenaars en politieke gevangenen door elkaar — in celwagens vervoerd. In elk vak van vijftig

---

[33] Deze anekdote zou wel eens waarachtiger kunnen zijn dan ze lijkt : een Belgische officier die enkele woorden Nederlands tot zijn medereizigers zegt, en daarom als Duitser wordt gezien. Een misverstand, stress, de zaak loopt uit de hand. Elders in zijn tekst vermeldt de auteur dergelijke tragische gebeurtenissen.

[34] Twee bekende Parijse gevangenissen.

centimeter gaan de gevangenen twee per twee achttien uur opgesloten zitten zonder te kunnen bewegen.

De communist Léon Moussinac heeft, voor hij zijn cel in *La Santé* verliet, een pakje gemaakt met een kam, een stuk zeep, een borstel, enkele stukken suiker en chocolade. Bij dit aardse voedsel voegt hij *Le discours de la Méthode* van Descartes en *La Mer* van Michelet. Onontbeerlijke voorbereidingen : de opgeslotenen krijgen nauwelijks iets te eten, 's morgens een lepel rijst en 's avonds een aardappel. Tijdens de luchtaanvallen laat men hen uiteraard gevangen in hun duistere autobus, en ze blijven gedurende meerdere dagen in een kamp op de rechteroever van de Loire, waarbij ze de naderende gevechten horen en ruziën met de steeds zenuwachtiger wordende bewakers, niet wetend waar de redding ligt, in een ontsnapping of in de voortzetting van de helse reis.

Voor hen, net als voor alle anderen, ligt de hoop aan de andere kant van de bruggen van Orléans.

Tien dagen lang zullen die bruggen miljoenen mensen naar het zuiden zien trekken. Maar plots, op 15 juni, zijn ze bedreigd door het Duitse leger dat ze wil veroveren, en het Franse dat ze tot ontploffing zal brengen.

★

Op 12 juni om 8 uur hebben luitenant Albert Marchand en zijn mannen zich gemeld bij kolonel Ginard, die hen de opdracht geeft de vernieling van de drie bruggen van Orléans te onderzoeken : de spoorwegbrug naar Vierzon en de bruggen George-V [35] en Joffre.

In de loop van 12 en 13 juni hebben de officieren en de soldaten van de genie de vernielingsrapporten opgesteld. Ze voorzien zes kilo dynamiet voor de brug George-V, aan de sluitstenen van de tweede en derde brugbogen.

Hetzelfde voor de brug Joffre.

Op 14 juni om 6 uur 's morgens worden de werken aangevat door twee ploegen van zestien mannen, wier werkzaamheden door de voorbijtrekkende militaire colonnes en de konvooien van vluchtelingen voortdurend worden opgehouden. En ook door bombardementen, want al zijn die weinig nauwkeurig, toch moeten de soldaten zich telkens verschuilen.

In de loop van de avond van 14 juni ontvangt luitenant Marchand de explosieven voor de vernietiging van de brug George-V. Omdat de explosieven voor de brug Joffre niet toekomen, verdeelt Marchand wat hij heeft over de twee bruggen, en wacht af. Tenzij de vijand plots opduikt, mag de ontploffing slechts gebeuren na een schriftelijk bevel uit Orléans. Geen enkele opdracht zal echter ooit worden doorgegeven, en Marchand heeft zelfs geen fietser ter beschikking om voor de verbindingen te zorgen. Hij blijft bij de brug, speurt naar de vijand, en bevraagt de voorbijgangers.

---

[35] Spreek uit *George cinq*. Koning van het Verenigd Koninkrijk van 1910 tot 1936, en naamgever van zowat alles wat prestige heeft.

— Van waar komt u ?

— Étampes [36].

— Waren ze kortbij ?

— Vlak achter ons, luitenant.

— Van waar komt u ?

— Pithiviers.

— Van waar komt u ?...

In de namiddag van zaterdag 15 juni vult een enorme menigte van vluchtelingen, soldaten maar ook inwoners van Orléans de rue Bannier.

— De bruggen gaan ontploffen.

— We moeten ons haasten, de bruggen gaan ontploffen.

De menselijke massa stroomt rakelings voorbij Marchand. Opgejaagd door de angst, maar ook door het lawaai van de vliegtuigen en door de eerste branden die de stad gaan vernielen, trekt de menigte naar de brug George-V.

Aan de noordkant van Orléans verschijnen de laatste Franse achterhoedes. Disparate, doodvermoeide troepen, die al sinds dagen de aansluiting met de anderen missen. Aangevreten door angst en door Duitse beschietingen. Slechts weinig homogene troepen, maar veel geïsoleerde mannen zonder enige band met een leger dat al in staat van ontbinding verkeert.

Op de brug van Orléans passeert luitenant Crozette van het 126e *Régiment d'Infanterie*, die in het woud van Compiègne [37] zwaar gewond is geraakt aan zijn buik, die weigert op een Duitse ambulance te wachten (de ambulance van zijn eenheid was in brand geschoten) ; hij marcheert lang ondersteund door een kameraad, wordt geopereerd in Parijs, en drie dagen later, enkel gekleed met een hemd en een broekje, ontvlucht er het hospitaal om niet gevangen genomen te worden !

Hij heeft geluk, Crozette, want in het brandende Orléans heeft hij een paar kousen gevonden.

Over de brug van Orléans rijden Parijzenaars die nog enkele liters benzine hebben kunnen kopen in een kruidenierszaak op het land.

— Vind voor mij benzine aan om het even welke prijs.

— Ah ! Ja mijnheer.. We kunnen dat misschien vragen aan mijn knecht, die misschien nog enkele liters heeft.

— Ik betaal om het even welke prijs.

— Twintig frank per liter.

— Ja, ja, snel, snel.

Over de bruggen van Orléans rijden autocars met blije kinderen, en met zieken.

---

[36] Étampes en Pithiviers zijn stadjes op respectievelijk 70 en 45 km vóór Orléans.
In Pithiviers werd in 1939 een kamp voor Spaanse vluchtelingen ingericht. Nadien werd het eerst voor krijgsgevangenen en daarna als transitkamp voor Joden gebruikt.
Vandaag is Pithiviers vooral bekend om de gelijknamige amandeltaart.

[37] Een domaniaal loofwoud van 14.000 hectare, 80 km ten noordoosten van Parijs.

Autocars ook vol archieven. De Duitsers zullen zich maar moeten buigen om ze op te rapen uit een gracht, de Napoleontische souvenirs die in allerijl uit de Invalides zijn meegenomen.

Passeren ook kloosterzusters die nog nooit hun klooster hebben verlaten.

Arbeiders uit Parijse buitenwijken die stootkarren voortduwen, bedekt met gordijnen en zakken, arbeiders met een liter kokos, een lampetkan, een gamelle. Kreupelen, ouderlingen, verminkten worden in karren vervoerd, in kinderwagens, soms zelfs in kruiwagens.

Wanneer de burgemeester van Auvilliers (Loiret), die in zijn auto zijn vier kinderen, zijn vrouw en zijn verlamde schoonmoeder heeft gezet, plus alle registers van de burgerlijke stand van 1838 tot 1940, de kadastrale leggers, het register met de beslissingen en twee stempels van de gemeente, op enkele kilometers voor Gien [38] zonder benzine valt, zet hij de weg verder met een kruiwagen ! Een weg waar meer getreuzeld wordt dan gestapt. Elders, maar ook aan de Loire, doet een militaire colonne er vijfentwintig uur over om van Sully naar Gien te gaan, een afstand van 25 kilometer !

Op de brug van Orléans passeren ook de verpleegsters van Orsay [39], die zes onverplaatsbare, zwaarzieke patiënten hebben doodgemaakt om ze niet aan de Duitsers over te laten.

Tussen alle afgrijselijke verhalen van die maand juni is dit een van de afgrijselijkste.

Hoe zijn ze daartoe gekomen, de meisjes die tot dan toe zo toegewijd en goed aangeschreven waren ? Herbeleven Madeleine A..., Yvonne T..., Jeanne R... en Viviane B... in hun taxis G7 de tragische uren die hen tot moorden hebben gebracht ?

★

Sinds meerdere dagen is er in het hospitaal van Orsay geen arts meer aanwezig.

Zeven uitgeputte verpleegsters, die nauwelijks tijd hebben om te eten en die slechts twee tot drie uur slapen per nacht, verzorgen er tachtig zieken en ouderlingen. Dat is hun dagelijks werk.

Maar ze verzorgen ook alle gewonden die de oorlog op de wegen werpt. De legerartsen volgen elkaar op, ze komen het hospitaal binnen, verzorgen hun mannen, en vertrekken met een dankwoord. Voor de uitgehongerde soldaten die voorbij komen is er altijd wat voedsel en wijn.

Op 13 juni begint men over evacuatie van het hospitaal te praten. Er zijn geen bevelen, uiteraard, maar wel de verschrikkelijke aantrekkingskracht van de exodus.

---

[38] Ook Gien en Sully liggen aan de Loire, stroomopwaarts van Orléans.

[39] Orsay, stadje van toen ongeveer 5000 inwoners, ongeveer 20 km ten zuiden van Parijs. Le Christ de Saclay en Palaiseau liggen elk op 5 km van Orsay.

In de nacht van 13 op 14 juni ondervraagt Yvonne T... een van de langskomende legerartsen, een onbekende die men nooit zal terugvinden, waarvan sommigen zullen zeggen dat hij "klein en bruinharig" was, en anderen dat hij "1m72 mat en zwaarlijvig was".

— Als we het hospitaal evacueren, wat moeten we dan doen met de zieken die niet verplaatst kunnen worden ?

— Zijn het er veel ?

— Zeven.

Mannen en vrouwen, zijn het ofwel hoogbejaarden (84, 93 en 94 jaar), dan wel hartlijders die sinds enkele weken zeer zwaar ziek zijn.

— Wel, Sédol en morfine in hoge dosis.

Het is 2 uur 's morgens.

In de ochtend, wanneer ze ziet dat de voorbereidingen voor de evacuatie steeds duidelijker worden en de legerartsen een veertigtal taxis met benzinepech hebben opgeëist nabij Le Christ de Saclay, stelt Yvonne T... opnieuw haar vraag.

— Voor de ongeneeslijken?...

— Ik heb het u al gezegd, antwoordt de legerarts geërgerd, Sédol, morfine of strychnine... tien, twintig, dertig milliliter, tot u de toxische dosis bereikt.

Yvonne, die de sleutel heeft van de kast met toxische middelen, neemt een doos morfine en geeft opdracht de spuiten toe te dienen. Tussen 8 en 9 uur geeft men drie inspuitingen aan Joséphine D..., 94 jaar. Ze sterft om 11 uur voor de ogen van haar kamergenote.

Omdat de dosissen te zwak blijken moeten bijna alle zieken een of twee bijkomende inspuitingen krijgen. Een verpleegster breekt in snikken los.

— Een gelovige als ik. Ik heb een mens gedood !

Maar in de algehele verwarring blijft deze onrust onopgemerkt.

Rond de middag eten drie officieren in het bureau van de directrice van het hospitaal, aan wie ze absoluut een glas champagne willen aanbieden, wanneer de deur plots open gaat.

— *Nom de Dieu*, ze zijn in Palaiseau !

Iedereen vlucht. In enkele minuten worden veertig gewonde soldaten in de rode taxi's gehesen. In enkele overblijvende wagens zet men de zieken van het hospitaal en meerdere verpleegsters.

Op weg naar de bruggen van Orléans.

De vier verpleegsters zijn gered. Zij rijden over de bruggen van Orléans.

Maar de vrede van het hart en de rust zijn niet aan de andere kant van de rivier.

★

In het brandende Orléans, waar de bombardementen bijna de hele namiddag van 15 juni hebben geduurd, arriveren ook zeven soldaten.

In de ruïnes van Étampes hebben ze hun bataljon verloren, en ze gaan naar het hospitaal Sonis, zowel om er wat te eten als om hun taak als verpleger uit te voeren. Het hospitaal werd echter geëvacueerd, en ook de concierge maakt zich klaar om te vertrekken. Korporaal-chef Marcel Thomas, korporaal Dufour, pater Paul Eberhard en hun kameraden weten hem nochtans te overtuigen te blijven. De mannen eten enkele korsten brood.

De gekwetsten stromen snel toe. Eerst is er een Algerijn die door een bomscherf in de rug werd geraakt, daarna militairen, burgers, een kerel van 16 jaar met een uiteengereten arm die heel de nacht om zijn moeder roept.

Maar de mensen verzorgen is nog niet genoeg. In de stallen achteraan het binnenplein van het hospitaal zijn 800 paarden van het 8ste regiment jagers vastgemaakt. De dieren sterven van honger en dorst. Enkele verplegers gaan hen te drinken geven.

Op 16 juni 's morgens krijgen pater Eberhard en zijn kameraden het bezoek van zuster Pauline du Bon-secours.

— Wij hebben het Hôtel-Dieu niet geëvacueerd. Twee artsen opereren bij ons. Breng uw gekwetsten bij ons.

Dan vertrekt door de brandende straten en onder het vuur van de mitrailleuses een delikaat transport.

★

Nu gaan de bruggen ontploffen. Kanunnik Chapuis en mijnheer Rosier hebben als eersten nabij de square Charles-Péguy drie auto's met Duitse soldaten gezien.

Het is 14u32.

Een van de Duitse gepantserde auto's rijdt snel naar de brug George-V.

Luitenant Marchand ziet hem aankomen en geeft het bevel voor de ontploffing.

De Duitsers slagen er echter in nog vóór de ontploffing de andere oever te bereiken, beschieten een twaalftal mannen en rijden verder in de richting van Sully.

Het is 15u30.

Luitenant Marchand, die lang genoeg weerstand heeft geboden aan de Duitse druk om een antitank-geschut de kans te geven de andere oever te bereiken, geeft een half uur later een tweede ontploffingsbevel. Met een enorm kabaal valt de brug Joffre in de Loire.

De ontploffing heeft vluchtelingen verrast en in het water gegooid. Anderen zijn dood of levend op de verbrokkelde pijlers gevallen. Op 18 juni zullen pater Eberhard en korporaal Dufour erin slagen mevrouw Roblet en juffrouw Mirof te redden, die samen met twee lijken in een half onder brokstukken van de brug bedolven auto zitten. Op 19 juni redden zij ook kapitein Robert Janet, die met een zware wonde op een van de pijlers van de brug Joffre zit.

De bruggen van Orléans zijn ontploft. Honderdduizenden Fransen verliezen elke hoop het zuiden te bereiken. Hen blijft niets anders over dan op hun stappen terug te keren...

★

Zij die de Loire hebben kunnen oversteken trekken verder naar het zuiden.

Het doel van de meest ambitieuzen én van de meest bedreigden is Hendaye, waar de Spaanse autoriteiten slechts honderdtwintig auto's per dag laten passeren, en waar men in de kluis van de Franse douane goudstaven, dollars of juwelen moet achterlaten. Die de Duitsers zullen pakken zodra ze er zijn.

Doel van miljoenen anderen zijn de snelgroeiende steden.

Agen gaat van 27.000 inwoners naar 45.000 ; Cahors van 13.000 naar 60.000 ; Périgieux van 37.000 naar 80.000 ; Brive van 30.000 naar 100.000. In Lourdes ziet het onthaalcentrum van de rue Baron-Duprat in enkele dagen 40.000 vluchtelingen passeren. In Angoulême moet in de chirugische diensten van het Hôtel-Dieu de Notre-Dames-des-Anges het aantal bedden verdubbeld worden om de gekwetste kinderen te verzorgen. In Toulouse ruziet men om badkamers en bergruimten, en ligt het station vol reizigers die niet meer weten welke trein te nemen. En er overnachten, tegen de vuile muren gezeten, op hun valiezen gezeten, het hoofd tussen de armen, versuft, wakker, weer versuft....

Bordeaux uiteindelijk, Bordeaux met zijn ene brug, die dag en nacht vol mensen en voertuigen staat.

★

In de geschiedenis van onze Republiek blijft Bordeaux de hoofdstad van tragische dagen.

Aan de stad, aan haar theater, aan haar officiële gebouwen blijven de herinneringen kleven van 1870 en 1914. Het is in dat decorum met de weelderige discretie van provinciale notarissen dat grote lotsbestemmingen eindigen.

Al vanaf de eerste dagen van juni zit Bordeaux boordevol vluchtelingen. Op de tafel van Préfet Bodenan liggen telegrammen en door telefoonbeambten geschreven nota's.

"Mededeling van de telefoonbeambte. Het ministerie van Buitenlandse zaken zit momenteel in Langeais (Indre-et-Loire)... Het ministerie van Bewapening in La Bourboule."

"140 kinderen, vluchtelingen van het departement Seine-et-Oise, begeleid door 8 personen, passeren in het station van Bordeaux trein 409 woensdagmorgen om 5u27 voor het centrum van Condom (Gers). Gelieve voor bevoorrading te zorgen."

"Breng u op de hoogte, in akkoord met Vice-Presidentschap van de Ministerraad, dat ik naar uw departement tot een aantal van 2000 plaatsen richt, kinderen, vergezeld van

hun ouders en zwangere vrouwen komende van de gemeenten Colombes, Puteaux en Vincennes."

"Een trein met 251 krankzinnigen uit de Bas-Rhin en 75 personeelsleden zal in het station van Bordeaux passeren op 7 juni om 5u19. Halte voor maaltijd. Vertrek om 6 uur."

Het is een storm van ongelukkigen.

Vanaf 10 juni zal een delegatie van de Bewapening, voorgezeten door Generaal Goby, proberen al die mensen opnieuw te doen vertrekken om plaats te maken voor arbeiders die in de oorlogsindustrie werken. Verloren moeite. Trouwens, waarheen nu nog te gaan ? Wie een plaatsje heeft verworven, een hoek van een tafel, een hoek van een bed, verdedigt zich om die te behouden.

De nog niet door de Duitsers veroverde departementen zenden de overtollige vluchtelingen naar elkaar. De Préfet van de Haute-Garonne [40] protesteert op 17 juni bij de Préfet van de Gironde die zonet drie treinen naar Toulouse heeft gestuurd. De Préfet van de Deux-Sèvres zendt een S.O.S. en vraagt dat men stopt met het zenden van konvooien met vluchtelingen. Hij heeft niets om ze te voeden. Hij heeft niets om ze te huisvesten.

In de departementen zelf sluiten dorpen en steden zich af. De gemeentebesturen hebben geen brood meer, geen geld, geen bedden. De burgemeester van Pauillac [41], die al 300 vluchtelingen in zijn gemeente heeft, ontvangt er nog 500 in enkele uren tijd, en moet dringend in Bordeaux 50 kinderbedden vragen.

Al op 12 juni telefoneert mevrouw de Fels, de vrouw van de burgemeester van Arcachon, om te melden dat ze niemand meer kan herbergen.

Op 17 juni, in het station van Libourne, 3.000 vluchtelingen ; in het station van Saint-Mariens, 2.500 ; in het station van Coutras, 1.500 die uit de militaire treinen verschijnen, en luidruchtig wat te eten eisen, en een beetje nieuws.

In Bordeaux zijn er meerdere lagen vluchtelingen. Wie eerst is aangekomen is het minst slecht gelogeerd. Eerst aangekomen, dat wil zeggen de Belgen : de Antwerpse dokwerkers waarvan de Préfet zelfs een ogenblik overweegt ze te laten fotograferen en meten, Brusselse politie-agenten, en families die op 22 mei van de *Albertville* en de *Baudouinville* zijn gestapt. Belgen, maar ook mensen uit het Noorden, Elzassers en Lotheringers, die hun familie zijn gaan opzoeken die al sinds de winter in het zuidwesten kampeert.

De anderen installeren zich zo goed en zo kwaad als ze kunnen. Verbonden met de vrachtwagens en de treinen die hen vervoerden, volgen ze hun lot. Ongewild ontvangt de stelplaats van de 18de trein veertien ouderlingen en twee kloosterzusters van het hospice van Villebruel in het departement Yonne.

---

[40] Haute-Garonne : *chef-lieu* Toulouse ; Gironde : Bordeaux ; Deux-Sèvres : Niort.

[41] Pauillac (toen 5.400 inwoners), Arcachon (14.000), Libourne (20.000), Saint-Mariens (900) en Coutras (5.300) zijn gemeenten van het departement Gironde.

Het station *Saint-Jean* [42] is een ware karavaanserai waar 30 mobiele bewakingsagenten — het zouden er 120 moeten zijn — er niet in slagen orde te brengen tussen de vrouwen, de kinderen, en de zwervende soldaten.

Daar komen de konvooien terecht die elkaar dagenlang volgen op de sporen, waarbij ze aan de overgangen de stroom auto's blokkeren, auto's die elkaar raken zonder ooit voorbij te kunnen steken, een lange zwarte rups die door bommen wordt versneden en verhakt.

Treinen vol bagages (die tot in juli 1940 in het station zullen blijven zonder dat iemand weet wat ermee te doen).

Ziekentreinen met burgerlijke en militaire gewonden. Mannen die onder de hitte van de metalen daken lang hebben afgezien, die zonder te kunnen vluchten de laagscherende vliegtuigen hebben gehoord, vrouwen met zieke voeten, met opgezwollen voeten, bloedend, versleten van de mars.

Treinen met soldaten en daartussen verloren kinderen.

Treinen met vluchtelingen met daartussen verloren soldaten op de vlucht.

★

Het is in deze overbevolkte stad (zijn het 700 of 800.000 inwoners ?) dat Paul Reynaud, voorzitter van de ministerraad, op 14 juni omstreeks 18u30 via tijdelijk vrijgemaakte wegen arriveert [43]. Hij gaat zijn regering vooraf, die door de militaire nederlaag knock-out geslagen is. In deze stad, waar geen bed meer vrij is, waar iedereen familieleden herbergt, of vrienden, of vrienden van vrienden, of onbekenden, gaat men plaats zoeken voor een vloed van al wie nog rond de macht zwermt, die gebaren maakt, die toespraken houdt, die plannen voorstelt waarvan het belang elk moment afneemt in een Frankrijk dat krimpt.

Teruggetrokken in de drie grote drukkerijen van de stad zijn ook de Parijse kranten present. Twee stoelen van de redactie van *La Petite Gironde* [44] zijn heel het fortuin van de redacties van *Le Temps, le Figaro* en *Le Journal.* En in de gangen vol ongeruste, intelligente en werkloze mensen vertelt André Pironneau, hoofdredacteur van *l'Époque*, dat kolonel Guderian hem in 1937 heeft gesproken over kolonel De Gaulle. François Mauriac leest enkele berichten op een tafel en murmelt :

— Arm land !...

★

---

[42] *Bordeaux-Saint-Jean* is het hoofdstation op de linkerover van de Gironde, dat sinds 1860 door een spoorwegbrug wordt bediend. *Bordeaux-Bastide* was tot 1951 het station op de rechteroever.

[43] Blijkens een voetnoot in het boek is dit na de oorlog blijkbaar een punt van discussie geweest.

[44] *La Petite Gironde* was de krant waar Henri Amouroux in 1940 als journalist werkte.

De burgemeester Adrien Marquet heeft aan de gemeente-archivaris Xavier Védère het dossier van de exodus van 1914 gevraagd. Het is op basis van dit voorbeeld dat woningen worden verdeeld. Als voorzitter van de ministerraad wordt Paul Reynaud ondergebracht in het hôtel van de commandant van de 18de militaire regio, rue Vital-Carles, als buur van het hôtel de la Préfecture waar de president van de Republiek Albert Lebrun [45] gehuisvest is. Maarschalk Pétain [46] wordt naar de andere kant van de stad gestuurd : 304, boulevard Wilson.

"De eigenaars zijn afwezig. De concierge die de deur opent, verklaart dat de kasten op slot zijn en dat ze niets heeft om de bedden op te maken. Maar wanneer ze ziet wie de onvoorziene gast is die zich presenteert, biedt ze de mooiste lakens van haar eigen uitzet aan voor de maarschalk en voor generaal Brécard die hem begeleidt."

Georges Mandel, minister van Binnenlandse zaken, krijgt een plaats aan de werktafel van Préfet Bodenan. De Senaat betrekt cinema Capitole in de rue Judaïque. Aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers — waarvan er nog maar 105 overblijven — wordt de lagere school Anatole-France toegewezen, maar talrijke parlementsleden brengen hun dagen door in het gemeentehuis, in de schaduw van Pierre Laval [47] en burgemeester Adrien Marquet.

Het ministerie van Buitenlandse zaken kampeert in het Lycée Longchamp, en nadien in de Faculteit Rechten. Het ministerie van Oorlog bezet een bijgebouw van een lyceum voor jonge meisjes, dat van Bevoorrading de slachthuizen, en die van Lucht en Koloniën zitten in de Handelskamer.

Alles is navenant.

In het decorum van een prefectuurstad, onder de ogen van nu meer dan een half miljoen vluchtelingen, waarvan sommigen pogen Bordeaux een wat Parijse sfeer te geven, zijn de laatste ministers van de Derde Republiek getuige van de grootste ramp die Frankrijk overkomt.

---

[45] Albert Lebrun, 1871-1950. President van de Republiek van 1932 tot 11 juli 1940 (*de jure* zelfs tot 1946), met in acht jaar tijd twaalf verschillende Eerste ministers en 17 regeringen.

[46] Philippe Pétain, 1856-1951. Belangrijk krijgsheer van de Eerste wereldoorlog, werd in 1918 tot maarschalk bevorderd. Was tussen de twee wereldoorlogen korte tijd Minister van Oorlog (1934) en ambassadeur in Spanje (1939). Trad op 17 mei 1940 opnieuw toe tot de Franse regering van Reynaud, die hij op 16 juni van de macht verdrong. Was van 11 juli 1940 tot 20 augustus feitelijk staatshoofd van Frankrijk : het Vichy-regime dat met Nazi-Duitsland collaboreerde. Werd in 1945 tot nationale onwaardigheid veroordeeld en naar het *Île d'Yeu* voor de Atlantische kust verbannen.

[47] Pierre Laval, 1883-1945, was op het ogenblik van deze feiten geen minister maar senator. Op 23 juni zou hij tot de regering van Philippe Pétain toetreden. Samen met Pétain één van de leidende figuren van het Vichy-regime en van het collaboratie-beleid met Nazi-Duitsland. Werd in 1945 ter dood veroordeeld en terechtgesteld.

De elegante paleizen, die in de 18de eeuw voor welstellende burgers werden gebouwd, huisvesten nu angstige en opgewonden mannen aan wie elke macht ontsnapt.

Welke macht overigens ?

Ze kunnen de miljoenen vluchtelingen niet kanaliseren. Het is de helft, daarna drie kwart van Frankrijk die veiligheid zoekt in het overblijvende kwart. Ze kunnen het Duitse leger niet terugdrijven, dat overal is geïnfiltreerd, en waarover de Franse communiqués, elke dag discreter, zelfs de opmars niet meer durven vermelden.

Weten de opstellers van de communiqués overigens waar de Duitsers zijn ? Pas geschreven is hun tekst voorbijgestreefd. Eens gedrukt is hij tragisch fout. Wanneer generaal Weygand [48], in antwoord op de oproep van maarschalk Pétain, die dan nog maar vice-voorzitter van de ministerraad is, op 14 juni zijn hoofdkwartier van Briare verlaat, stapt hij met drie ordonnansofficieren in een speciale trein die twaalf uur nodig heeft om het station van Bordeaux-Bastide te bereiken. In dezelfde tijd zijn de Duitse troepen bijna overal 50 tot 100 km gevorderd. Generaal Lafont, die generaal Weygand bij het verlaten van de trein opwacht, kan hem alleen maar nieuwe catastrofen melden.

Het is in deze overbevolkte stad, geterroriseerd door de schrik voor bombardementen, verhit door duizend valse berichten [49], dat de laatste acte wordt gespeeld van een drama waarvan de acteurs bijna allemaal het ultieme stadium van nerveuze uitputting hebben bereikt.

★

Het is in Bordeaux, op 15 en 16 juni, dat Paul Reynaud zijn laatste kaarten verliest.

Roosevelt beantwoordt zijn angstig telegram, verzonden in de nacht van 13 op 14 juni, met welwillende maar onduidelijke beloften, die veeleer een weigering zijn. Amerika zal niet tussenbeide komen. Nu al hebben we hun hulp nodig, maar ze spreken over later.

Met de steun van maarschalk Pétain zegt generaal Weygand dat zonder dralen een wapenstilstand moet worden gevraagd, en hij weet meer en meer leden van de ministerraad te overtuigen. De opperbevelhebber wil geen capitulatie [50], die volgens hem onze vlaggen met oneer zou besmeuren en de

---

[48] Maxime Weygand, 1867-1965, werd opperbevelhebber van het Franse leger op 17 mei 1940.

[49] In een voetnoot vermeldt de auteur lichtsignalen van op de *Baudouinville*, die meerdere getuigen beweren te hebben opgemerkt tijdens de Duitse bombardementen van 20 juni, of reisduiven die enkele dagen eerder vanop hetzelfde schip vertrokken zouden zijn.

[50] Dit is een wat moeilijke militaire en politieke terminologie, tussen enerzijds een *wapenstilstand* sluiten met Nazi-Duitsland en een deel van het grondgebied overhouden met een beperkte autonomie, en anderzijds Frankrijk verlaten (*capitulatie*) en de oorlog voortzetten vanuit Noord- en West-Afrika, en met de Franse vloot.

regering de mogelijkheid zou ontnemen het land te verlaten zonder het helemaal aan de vijand over te laten.

Aan Paul Reynaud, die hem het voorbeeld van de koningin van Nederland voorlegt, replikeert Weygand :

— Welke analogie is er tussen een vorstin en het hoofd van een van die kortstondige regeringen zoals de Derde Republiek er in zeventig jaar al meer dan honderd heeft geteld ? Na Frankrijk verlaten te hebben zou Paul Reynaud immers snel vervangen en vergeten worden.

Trouwens, hoe vertrekken ? En met welk leger ? Darlan [51], die op 14 juni nog tegen een wapenstilstand was, haalt zijn schouders op wanneer men hem vertelt 900.000 manschappen naar Noord-Afrika te zenden.

— Daarvoor zijn 200 schepen nodig ! Waar zijn ze ? En waar zijn uw 900.000 manschappen ? Waar zijn uw levensmiddelen en uw bevoorrading ?

Men zou heel de lichting van 40 kunnen oproepen, maar er zijn geen wapens noch kleren voor al die jonge mannen. Of juister : men weet niet waar de voorraden en de munitie zijn. En wanneer men ze vindt heeft men geen benzine om ze te vervoeren. Voor wat nog overblijft van het leger van generaal Corap, dat in Sedan verslagen is, heeft men met moeite 5.000 oude geweren gevonden. Onder die voorwaarden, waarvoor ?...

In de schoot van de Ministerraad, die de huilerige Albert Lebrun niet meer controleert, is de verdeeldheid totaal. De laatste groep partizanen van een verzet tot elke prijs, Reynaud, Mandel, Dautry, Rio, moet meer en meer toegeven onder de slagen van de verschrikkelijke realiteit, van alle geruchten die rondgaan in de stad, van alle rampen die de telegrammen aankondigen, van de vluchtende soldaten en van alle voorstanders van een wapenstilstand.

Naargelang de uren vorderen dient een wapenstilstand zich als enige oplossing aan om het lijden van de bevolking te stoppen. Later, tijdens het proces van maarschalk Pétain, zal Paul Reynaud verklaren :

"Als men de Fransen op dat ogenblik had laten stemmen, geloofden de Fransen in maarschalk Pétain." Ze geloofden vooral in de nood aan een wapenstilstand.

Zij wensten een wapenstilstand, en niet de voortzetting van de oorlog in Afrika.

Paul Reynaud heeft gelijk te beweren dat Algiers een even Franse stad is als Tours of Casteljaloux [52]. Reden om te stellen dat een militaire capitulatie het lijden van de Fransen zou inkorten door de gevechten te stoppen. Misschien heeft hij gelijk dat de Duitsers nooit de Middellandse Zee zouden oversteken, of de straat van Gibraltar.

Maar bijna niemand onder de Franse hoge militairen gelooft in een doeltreffend Engels antwoord.

---

[51] François Darlan, 1881-1942, admiraal van de Franse vloot. Weigerde aanvankelijk de wapenstilstand maar sloot zich nadien aan bij het Vichy-regime, waar hij verschillende ministerposten bekleedde.

[52] In 1940 (en in 1961, wanneer dit boek verschenen is), was Algerije Frans grondgebied.

— Engeland ? Binnen drie weken is haar nek gebroken, als een kip.

Of generaal Weygand deze striemende zin al dan niet heeft uitgesproken is minder belangrijk dan het feit dat hij de mening weergeeft van een meerderheid van de beroepsmilitairen, en van taltijke burgers.

Omdat het Franse leger overwonnen is, lijkt het Duitse onoverwinnelijk.

Deze combinatie van nationalisme en corporatistische hoogmoed zal nog veel vergissingen en drama's veroorzaken.

Op 16 juni, na eerst het voorstel van een Frans-Britse unie verworpen te hebben, bespreekt de Ministerraad de wapenstilstand.

Camille Chautemps [53], vice-voorzitter van de raad, stelt opnieuw de onderhandelde oplossing voor die hij de avond voordien in detail heeft uitgelegd : eerst de voorwaarden van een wapenstilstand vragen, die onaanvaardbaar zullen blijken en, zodra verworpen, het mogelijk moeten maken met vernieuwde kracht de strijd te hernemen.

Maar dat is bedrog met de werkelijkheid. Eenmaal de voorwaarden gevraagd zal het weerstandsvermogen van het Franse leger definitief gebroken zijn.

Er zijn zeker nog eenheden die moedig blijven strijden in deze tragische dagen dat Frankrijk wankelt. Maar zij hebben de pretentie noch de hoop de Duitse opmars te stuiten. Zij redden de eer.

Dat onderluitenant Michel Madon op één avond drie vijandelijke vliegtuigen neerschiet, verandert niets voor de infanterist op de grond die aan de hemel nooit Franse kleuren ziet. Dat sergeant-chef vliegenier Le Moal op 16 juni met de mitrailleuse de Duitse colonnes aanvalt laat slechts een nauwelijks zichtbare schram.

Welke inlichtingen kunnen ze uit de vijandelijke hemel meebrengen, de luitenanten Gouzian en Da, sergeant-chef Costes, adjudant Boutier en al die andere mannen die temidden de vijanden vliegen ? (Onderluitenant Charles Toni die zonder bescherming van jachtvliegtuigen een verkenningsvlucht uitvoert, zal op 16 juni door 27 *Messerschmitt's 109* worden aangevallen.)

Ze sneuvelen overal. Tussen 10 mei en 10 juni worden 757 Franse vliegtuigen neergehaald of vernietigd, maar men heeft ze nergens gezien, zo immens is de Duitse overmacht en zo snel de strijd.

En als ze al terugkomen, komen ze terug in doorzeefde vliegtuigen, zo doorzeefd dat ze enkel door menselijke volharding in de lucht lijken te blijven.

Saint-Exupéry heeft over die onnodige verkenningsvluchten gezegd : *"Gelukkig — en dat weten we goed — wordt met onze inlichtingen geen rekening gehouden. We zullen ze niet kunnen doorgeven. De wegen zullen verzadigd zijn. De telefoons zullen niet werken. De generale staf zal dringend verhuisd zijn. De*

---

[53] Camille Chautemps, 1885-1963. Meermaals Eerste minister *(Président du Conseil)* in de jaren voor de oorlog. Was heel korte tijd lid van de regering Pétain, tot hij in november 1940 naar Washington vluchtte.

belangrijke inlichtingen over de positie van de vijand zullen door de vijand zelf gegeven worden."

En op de grond, met soldaten die in zeventien dagen hun schoenen niet meer hebben uitgedaan, met bataljons die, van *décrochage* tot *décrochage*, zoals luitenant Armand Lanoux [54] zal schrijven, zich in een vacuüm voelen, met gedecimeerde regimenten waarvan de colonnes zich met colonnes vluchtelingen mengen, eenzelfde angst en eenzelfde verwaarlozing, wat kunnen die nog meer doen dan zich opofferen om de opmars van de vijand enkele uren te vertragen ?

Neem bijvoorbeeld het 57ste *Régiment d'Infanterie*, dat op 9 juni vóór Voncq hardnekkig strijdt [55], dat een tegenaanval uitvoert, dat 572 krijgsgevangenen maakt van de drie regimenten aan Duitse kant. Wat is de waarde van zo'n lokale overwinning wanneer heel het front het begeeft, en wanneer de versterkingen het eerste bataljon niet kunnen bereiken, dat nog slechts 25 manschappen en twee officieren telt ?

Op de avond van 11 juni moet het regiment zich terugtrekken. In 36 uur wordt 56 kilometer afgelegd. Het regiment mijdt Bar-le-Duc, dat al door de vijand bezet is, trekt verder naar Vittel, wordt naar de omgeving van Neufchâteau gestuurd waar hevig gevochten wordt, bedrijft in de Châtenoisstreek een waar kat-en-muis-spel met de Duitsers, brengt de nog valide maar veel te uitgeputte mannen samen voor een laatste gevecht op 20 juni op de linkeroever van de Moezel. Een strijd waarna elke georganiseerde weerstand gebroken is. Maar de kolonel geeft aan zijn uitgeputte manschappen het bevel zich te verspreiden en de opdracht... de legers aan de Loire te vervoegen.

Ze zetten zich dus in beweging in kleine groepjes, met min of meer geluk.

Samen met de kolonel zijn er 120 soldaten, die zich drie dagen in de bossen verborgen houden, die ongewild de Duitse colonnes observeren die zonder oponthoud over de weg Nancy-Mirecourt rijden, die een rauw paard eten. Wanneer ze uiteindelijk de weg oversteken, worden ze opgemerkt. Van de 120 blijven er nog 90, nog 60, nog 40, uiteindelijk 13 die het geluk hebben een dorp te bereiken dat pas door de Duitsers is geëvacueerd, en waar ze burgerkleren krijgen...

★

Herleid tot een handvol strijders : hebben gestreden tot het einde, dat zijn de woorden van de eervolle vermeldingen die in november en december 1940 worden gepubliceerd.

Zoals Weygand de schaduw was van Foch, Mandel de schaduw van Clémenceau, zijn er duizenden infanteristen, matrozen en vliegeniers die de

---

[54] Armand Lanoux, 1913-1983, schrijver : *Le commandant Watrin ; Quand la mer se retire...*

[55] Voncq, dorp in de Franse Ardennen, op 50 km van de Belgische grens.

schaduw zijn van de soldaten van de Grote Oorlog. Er zijn er die op de vooravond van de wapenstilstand worden gedood, die nog verder strijden ná de wapenstilstand, die met de prijs van hun offer en hun bloed het verschrikkelijke uiteenvallen van het Franse leger willen goedmaken.

Eenmaal de meidagen voorbij zal het Duitse leger de Fransen per tientallen duizenden plukken.

Brasillach [56] heeft graag verteld hoe de soldaten en de officieren, die ontwapend waren, maar vrij van beweging gelaten door een Duits leger dat met de gevangenen geen blijf meer wist, zelf naar het noorden trokken en de Duitse soldaten ondervraagden *"met het enige Duitse woord dat we kenden : "Lager", waarna zij ons de weg wezen".*

Zeker, er zijn er die ontsnappen op de avond van hun gevangenneming. Kapitein Henri Frenay zal 700 km te voet afleggen. Pierre Brisson, directeur van *Le Figaro*, zal naar de vrije zone fietsen, na vaker in schuren dan in kastelen te hebben overnacht. Kapitein Chaila blijft met enkele mannen verborgen in een bezette streek en vervoegt Parijs waar hij de kist van een eenheid van de luchtmacht op een veilige plaats verbergt, waarna hij naar de niet bezette gebieden verder trekt. Luitenant Jean Chariel ontsnapt aan zijn achtervolgers nadat hij uit zijn aangeschoten vliegtuig gesprongen is, en terwijl hij naar onze lijnen trekt laat hij niet na de opmars van het Duitse leger te noteren.

Claire Roman, de enige vrouwelijke piloot van het Franse leger, wordt op 18 juni door Duitse verkenners op het vliegplein van Rennes gevangen genomen. Ze is er net geland om enkele achtergelaten vliegtuigen te redden. Enkele uren later slaagt ze erin de kazerne te ontvluchten waar men haar heeft opgesloten, fietst naar Saint-Nazaire, neemt een Amerikaans toestel waarvan ze de werking niet kent en bereikt het vliegplein van Landes-de-Bussac. Enkele andere piloten die samen met haar gevangen genomen waren kunnen ontsnappen door een Duitse motorrijder buiten gevecht te stellen en al zwemmend de Loire over te steken.

★

Edoch, zelfs vermenigvuldigd met tienduizend zijn deze enkele voorbeelden slechts uitzonderingen, en er zijn verschrikkelijke tekortkomingen...

Sinds drie dagen trekken de artillerieregimenten van de Maginot-verdedigingslijn zich terug. Zonder strijd te leveren. De bevelen verbieden de

---

[56] Robert Brasillach, 1909-1945, schrijver en journalist. Tijdens de oorlog hoofdredacteur van *Je suis partout* dat onder meer aanstuurde op verstrenging van de maatregelen jegens de Joden, en de recrutering van Fransen voor het Oostfront ondersteunde. In 1945 ter dood veroordeeld en terechtgesteld.
Het citaat komt uit *Journal d'un homme occupé,* dat in 1955 postuum (en conform de instructies van de auteur) werd samengesteld en uitgegeven.

wapens te gebruiken, en sommige eenheden hebben hun munitie begraven. Het 23ste Régiment [57] is er een voorbeeld van.

Maar op 20 juni, wanneer hij onder druk staat van de Duitsers, verzamelt kolonel Charly, commandant van het regiment, zes officieren in een boomgaard van het kleine dorpje Tantimont. De kolonel legt uit dat hij de bedoeling heeft zich te verzetten.

— Tenminste om de eer te redden.

Er is geen munitie meer. De grendels van de stukken zijn achtergebleven in Vaudigny. Dan gaan we ze zoeken. De mannen zijn uitgeput. Ze zijn die domme oorlog beu, ze weten dat een wapenstilstand werd aangevraagd, ze oordelen dat het onnodig is nu nog risico's te nemen, men heeft vier soldaten teruggevonden die zich in een kelder verborgen hielden.

— Krijgsraad voor die vier kerels. Ik zal met de anderen praten.

Charly gaat naar zijn manschappen, die het hoofd buigen. Hij spoort hen aan, poogt enthousiasme te wekken, en geeft uiteindelijk bevelen. Een onderoficier beslist twee mannen van de 8ste batterij om munitie te sturen. Twee mannen, Arnould en Fernand B..., twee mannen die tegenstribbelen. B... fluistert : "Als ik ga, schiet ik hem neer." En dan is er iemand die hem een karabijn in de hand duwt.

— Neem hier, en schiet de kolonel neer, dat bespaart ons een moordpartij.

Fernand B... schiet. Tot grote opluchting van allen valt kolonel Charly neer. Enkele minuten later arriveren de Duitsers. Ze nemen de mannen gevangen die geen wanhopige eindstrijd [58] wilden leveren.

Wat het Franse leger van een wapenstilstand verwacht, is een demobilisatie. De mannen die zich gevangen lieten nemen in hun kazernes, waar de huishoudelijke dienst nog niet eens de kans heeft gehad ze als soldaten te kleden, beschouwen gevangenschap als de zekerste weg om weldra naar het burgerleven terug te kunnen keren.

Ze beseffen niet wat hen wacht.

Er zijn overigens weinig Fransen die begrepen hebben dat Paul Reynaud gelijk had, wanneer hij aan Weygand zei :

— Je beschouwt Hitler als een soort Wilhelm 1, een oude gentleman die ons Elzas-Lotharingen heeft afgepakt, en daarmee was alles gezegd ; maar Hitler is Dzjengis Khan.

Op de avond van 16 juni heeft Paul Reynaud echter nog slechts enkele aanhangers om zich heen. Over hem, tegen hem, de twee vice-presidenten van de Ministerraad, Pétain en Chautemps, Pétain vooral, die die ochtend een

---

[57] De Franse tekst vermeldt *23e R.A.F.*
Ik heb niet kunnen achterhalen waarvoor die letters staan.

[58] *Un baroud d'honneur* zegt de Franse tekst. Onvertaalbaar.

ontslagbrief heeft voorgelezen en verklaard dat hij het Franse grondgebied niet zal verlaten ; tegen hem ook de meerderheid van de ministers, de bijna volledige massa die het minste gerucht radeloos maakt, de opperbevelhebber, en de legers die er genoeg van hebben hun kruisweg verder te zetten onder een vakantiezon.

Paul Reynaud staat de macht af, en adviseert Albert Lebrun maarschalk Pétain als zijn opvolger te benoemen.

Frankrijk, dat van die oude soldaat geen overwiningen meer verwacht, hoopt dat hij, beter dan wie ook, een eerbare vrede kan bekomen.

Op die wijze volgt de ontknoping snel.

Om 21 uur geeft Paul Reynaud zijn ontslag. President Lebrun laat maarschalk Pétain roepen en beleeft "de gelukkige verrassing" dat die meteen een lijstje met tien ministers uit zijn jaszak haalt. Om 23u30 is de nieuwe regering definitief samengesteld. Om 24 uur vraagt Baudoin, de nieuwe minister van Buitenlandse zaken (wat hij niet zonder slag of stoot geworden is, want ook Laval wou die job, en de maarschalk toonde reeds zijn onzeker humeur, dat daarna nog heel vaak zou spelen), aan de Spaanse ambassadeur Lequerica tussenbeide te komen om van de Duitsers hun wapenstilstands-voorwaarden te kennen.

Ironie van het lot : op de dag zelf dat ze de vraag tot wapenstilstand vernemen, hebben de liefhebbers van kruiswoordraadsels die *La Petite Gironde* lezen als zoekopdracht "kroon van de winnaar", in zeven letters... Laurier, uiteraard !

★

Op 17 juni om half een 's middags luisteren miljoenen Fransen naar de toespraak van maarschalk Pétain, terwijl boven Bordeaux het onweer broeit dat bij de ontreddering van Frankrijk past.

Velen huilen wanneer ze de woorden horen van de gebroken, bevende en vaderlijke stem. De woorden die onze nederlaag bezegelen.

Maar de meesten zijn opgelucht. De vluchtelingen, vermoeid en uitgeput, rechtop slapend, veroordeeld om steeds verder te vluchten, de soldaten die in kleine provinciale cafés rond radiotoestellen zijn samengetroept, de inwoners van de nog niet bezette steden die niet weten naar welke schuilplaats te vluchten, bijna iedereen luistert met erkentelijkheid naar de woorden die de oorlog beëindigen, die de lijdensweg stopzetten, en die de honger, de angst en de dood op afstand houden.

"Français,

Op vraag van de President van de Republiek neem ik vandaag de leiding van de regering van Frankrijk. Gesteund door de genegenheid van ons bewonderenswaardige leger, dat met een heldhaftigheid die bij haar lange militaire tradities past tegen een in

aantal en in bewapening overmachtige vijand strijdt. Gesteund door het besef dat dat leger door zijn prachtige weerstand zijn plichten jegens onze geallieerden heeft vervuld. Gesteund door de geest van de oud-strijders over wie ik trots ben het bevel te hebben mogen voeren. Gesteund door het vertrouwen van de hele bevolking, offer ik me op voor Frankrijk om zijn ongeluk te verzachten.

In deze droeve uren denk ik aan de ongelukkige vluchtelingen die in een extreme nooddruft gedreven onze wegen doorkruisen. Ik druk hen mijn medeleven en mijn medevoelen uit. Het is met een gebroken hart dat ik u vandaag zeg dat we de strijd moeten staken..."

Dat we de strijd moeten staken. In de loop van de namiddag zal deze zin, die als een oplosmiddel werkt op wat nog van het Franse leger overblijft, op vraag van generaal Georges gewijzigd worden.

Want reeds heeft de vijandelijke propaganda de oproep van de maarschalk voor eigen doelen gebruikt : de 3de *Division d'infanterie* wordt op 18 juni nog voor zonsopgang door Duitse tanks aangevallen, waarvan de chef, luitenant-kolonel Sholz, tegen de Franse officieren beweert dat Paul Reynaud naar Amerika vertrokken is, en dat maarschalk Pétain bevolen heeft de wapens neer te leggen. Elders (met name in de Vogezen) [59] parachuteren de Duitsers pamfletten waarin de Franse soldaten worden opgeroepen het vuren te staken.

Bijna overal versnelt de toespraak van maarschalk Pétain de ineenstorting en staakt ze de laatste, zwakke pogingen van verzet.

De steden gaan open. Wanneer enkele koppigaards ze toch willen verdedigen, verzetten de burgemeesters zich, en die hebben heel de bevolking achter zich.

Edouard Herriot [60], die op 18 juni 's morgens verneemt dat Lyon door 2.340 infanteristen en 4 kanonnen van 75 (!) verdedigd zal worden, en dat 31 bruggen tot ontploffing zullen worden gebracht, haast zich naar maarschalk Pétain. Onmiddellijk wakker gemaakt geeft de maarschalk aan Herriot, die over zijn bed gebogen staat, toe dat Lyon, waarvan de inwoners samen met ontelbare vluchtelingen uit het oosten zuidwaarts vluchten, langs wegen die door militaire voertuigen en troepen ingenomen zijn, dat Lyon, evenmin als Parijs, verdedigd zal worden.

In de loop van 18 juni veralgemeent de regering deze maatregel tot alle steden van meer dan 20.000 inwoners. Alvorens te strijden moet het leger dus het register van de gemeenten raadplegen !

---

[59] Terwijl de Duitse troepen Bordeaux en Lyon naderen, wordt in de Vogezen door een omsingeld leger nog lange tijd weerstand geboden. Pas op 22 juni wordt de strijd gestaakt.

[60] Édouard Herriot (1872-1957) was van 1905 tot 1940 en van 1945 tot zijn overlijden in 1957 burgemeester van Lyon. Na talrijke andere politieke verantwoordelijkheden te hebben gehad, was hij van 1936 tot juli 1940 Voorzitter van de Kamer van Volksvertegenwoordigers, en in die hoedanigheid in Bordeaux aanwezig.

Maar zij die weten hoeveel mensenlevens door die beslissing worden gespaard, hoeveel materiële goederen worden gered, zij kunnen de nabijheid van het einde van de vijandigheden alleen maar goedkeuren.

De Duitsers denken nu trouwens, meer dan aan de strijd, aan de problemen die de bezetting van hun nieuwe en mooiste verovering gaat teweegbrengen.

★

De eerste dag van de bezetting is niet voor iedereen dezelfde. Voor de enen is het 13 mei, voor anderen 25 juni ; maar overal brengen de Duitsers dezelfde maatregelen in uitvoering, die via affiches en kranten aan de bevolking worden bericht.

De Feldkommandantur deelt mee...

Het begint altijd zo.

De Feldkommandantur deelt mee dat alle klokken een uur moeten worden vooruitgezet [61] , dat alle vuurwapens en jachtgeweren dringend op het gemeentehuis moeten worden ingeleverd, dat de mark voortaan 20 frank waard is.

De Feldkommandantur verplicht alle Franse burgers een identiteitskaart te bezitten, is bezorgd om de behoefte aan hoefijzers, benoemt burgemeesters wanneer ze er ter plaatse geen vindt, nodigt de inwoners uit *"de binnenkant van hun gebouwen en voor de deur te kuisen"*, houdt zich bezig met de terugkeer van de vluchtelingen, reglementeert de brandstichtingen op de velden, de prijs van de levensmiddelen en het verkeer van de auto's, verbiedt het dragen van Franse vlaggen bij begrafenissen, en de manifestaties van scouts...

In enkele dagen, of soms enkele uren maar, is de Franse administratie, wanneer ze vertrokken is, door een nieuwe vervangen.

★

In mei 1940 plakken de Duitsers op de muren van Mézières en Charleville [62] affiches die te snel gedrukt worden om correct vertaald te zijn, en die aankondigen dat *"de voeding van de bevolking van de bezette gebieden gegarandeerd is, voor zover de oogst gedegen wordt uitgevoerd. Het is dus in het belang van de bevolking zelf al haar krachten in te zetten opdat de oogst zou gebeuren, zoals elke nalatigheid ten nadele van de bevolking zou zijn."*

Bijgevolg, en in hetzelfde onzekere Frans, bevelen de Duitsers aan alle mannen, vrouwen en kinderen van meer dan 14 jaar om zonder oponthoud zelfs op zondag te werken om de oogst binnen te halen. De eigenaars van

---

[61] *[Paris] à l'heure allemande* is nog altijd een uitdrukking waarmee (de) onderwerping aan Duitsland wordt uitgedrukt.

[62] Charleville en Mézières werden in 1966 gefusioneerd, en vormen sindsdien de hoofdstad Charleville-Mézières van het departement van de Ardennen.

paarden en van landbouwmachines moeten die ter beschikking stellen van de gemeenschap, en de oogsten van de afwezige landbouwers worden door de Duitse autoriteiten opgeëist ten voordele van de burgerbevolking.

Omdat de gemeentelijke autoriteiten, net als bijna de hele bevolking, de streek nog voor de komst van de Duitsers hebben verlaten, benoemt de Feldkommandantur "voorlopige burgemeesters". Zij kiest die tussen de zeldzame Fransen waarover ze beschikt, dat wil zeggen in de gevangenissen waar sinds 20 mei een tiental van hen in een cel van vier op vier als gijzelaars worden vastgehouden. Samen met hun kameraden aan het werk gezet om lijken op te rapen, onzeker over hun lot, zich eraan verwachtend de ene of de andere dag te worden gefusilleerd, worden Pierre Gamen en Jules Bogaert — tot hun grootste verrassing — benoemd tot "voorlopig burgemeester" van respectievelijk Mézières en Charleville. In de twee verwoeste steden, waar er geen enkele winkelier meer is, waar de terugkerende vluchtelingen in een Duitse veldkeuken in de kazerne van de 9de infanterie worden gevoed, moeten Gamen en Bogaert het hoofd bieden aan een verschrikkelijk complexe toestand.

Er is geen geld (men zal een maand lang zonder leven), er is geen licht, geen gas, geen water. Alle huizen zijn geplunderd, en de vluchtelingen die eind juni beetje bij beetje terugkomen vinden hun huizen leeg. Ze hebben op zijn minst de kans meubels te zoeken bij een handelaar die ook afwezig is, en ze door Duitse legerwagens te laten vervoeren.

Maar de levensmiddelen zijn zeldzaam, de werkloosheid totaal, en duizend problemen stellen zich waarvan de Duitsers vinden dat ze zich ermee moeten moeien.

Op 12 juni wordt op aansturen van majoor Poetcher, commandant van de vesting Charleville, een vergadering georganiseerd in het stadhuis. Dokter Bridoux, de burgemeester van Mezières, is daags voordien samen met twee van zijn *adjoints* en zijn algemeen secretaris teruggekeerd. De wegenisingenieur Jacquet, de heren Gamen en Bogaert, alsmede vier tolken en de voorlopige politiecommissaris zijn ook aanwezig, maar het is de Duitse majoor die het hoge woord voert.

Hij verklaart.

— Wij zijn hier samen, heren, om te bewerkstelligen dat de schade wordt hersteld van de oorlog die niet door de Duitse maar door de Franse regering is gewild. Onze opdracht is immens, maar ik reken op de loyale en belangeloze medewerking van iedereen, vooral omdat het erom gaat onze eigen broeders te helpen.

Na de dringende werken te hebben opgesomd, vervolgt de majoor :

— Het gemeentebestuur heeft niet alleen het recht, maar ook de plicht werkkrachten op te eisen. In geval van weigering vanwege de arbeider zal deze streng gestraft worden omdat het bevel van de Duitse militaire overheid komt.

Elke keer als zij daar de kans toe zien vervangen de Duitsers de machteloze overheden. Ze vervullen zelfs werken van liefdadigheid, die ze waar mogelijk

nadien voor hun propaganda gebruiken. In meerdere dorpen verdelen ze de levensmiddelen die door de Franse troepen zijn achtergelaten ; in *le Nord* verdeelt een nationaal-socialistisch bijstandswerk volgens het D.N.B. *(Deutsches Nachrichtenbüro)* 2 miljoen warme maaltijden, 800.000 broden, 10.000 kilo vlees.

In Autry-le-Châtel (Loiret) stellen ze vrachtwagens ter beschikking van de burgemeester voor de terugkeer van de vluchtelingen. Elders verzorgen ze de gewonde kinderen en het woord *"ze zijn correct"* valt, in juni 1940, onder de pen van talrijke burgemeesters.

"De Duitse soldaten in ons land gedragen zich heel goed. De mensen hebben het werk hernomen en hebben niet te klagen over de Duitse bezetting." Dat zijn de woorden die eind juni 1940 geschreven worden door de mannen die zich aan de ruiters van de Apocalyps verwachtten, en die nu tegenover soldaten staan aan wie de korte duur van de strijd en het gemak van de overwinning de tijd en het plezier laten menselijk te zijn.

De bezetters gebruiken ironie en verontwaardiging. De oorlogs-correspondent Ettighofer vertelt het verhaal van de oude vrouw van Bar-le-Duc die tijdens het offensief Duitsers en Engelsen met elkaar verwarde :

— Wat ik hier nog doe, beste Engelsen ? Men is me vergeten, zo simpel is dat, vergeten in mijn kleine woning aan de rand van de stad. In de vorige oorlog heb ik twee zonen verloren, ik ben bijna 86, en mijn enig verlangen is zo snel mogelijk te sterven.

We keken elkaar aan, ten prooi aan nieuwe gedachten. Hoe was dat in Gods naam mogelijk ! Heel de stad slaat op de vlucht, mijnheer de Préfet maakt zich uit de voeten, mijnheer de burgemeester brengt zich in veiligheid, de zogezegde dienaars van de Staat en bijgevolg van het volk, die leven op kosten van dat volk, redden hun kostbare bestaan, en een oude vrouw, die haar twee zoons aan Frankrijk geofferd heeft, wordt zonder meer vergeten en aan een onzeker lot overgelaten...

Na deze moraliserende bedenkingen beslissen de Duitsers de verwarring niet te verdrijven. Vermits men hen voor Engelsen neemt, voeren ze de vrouw mee naar hun kamp, bakken pannekoeken en schenken een kop thee...

— En, zeg nu, grootmoeder, waaraan heeft u herkend dat we Engelsen zijn ? vroegen we haar, toen ze voldaan tegen de rug van haar zetel leunde. Hebt u dan geen schrik, soms, dat we misschien wel Duitsers zijn ?

Onze vraag toverde een glimlach op haar mond.

— Maar nee, kijk nu, ik weet wel hoe ze zijn, die Duitsers : ik heb ze in 1870 gezien, hun uniformen waren helemaal anders... En, denkt u dat de Duitsers medelijden zouden tonen voor een oude vrouw, moeder van soldaten, bovendien achtergelaten en halfdood van de honger.

Het was ons niet makkelijk een lach te onderdrukken... We plaatsten een bord met het volgende bericht : "Hier woont de moeder van soldaten, een oude vrouw die de

vluchtende Franse autoriteiten aan haar lot hebben overgelaten." Dat moest volstaan. Elke Duitse soldaat zou het onmiddellijk begrijpen.

Een waar verhaal ? Meer waarschijnlijk is het een "verbeterd" verhaal, voor de noden van de propaganda en voor de affiches *"Achtergelaten bevolking, vertrouw het Duitse leger"*, die weldra op alle muren van Frankrijk te zien zullen zijn.

Wat in deze tekst het interessantst is, is de geschandaliseerde verwondering van de Duitsers voor het verdwijnen van de Franse administratie, een verdwijnen dat ook Pierre-Étienne Flandin [63] aan de kaak stelt voor de Nationale vergadering in Vichy.

Tijdens deze periode van ontreddering zijn de *préfets*, de generaals, de bisschoppen soms, de brandweerlieden (en dat is verschrikkelijk, want de bevelen die hen op de wegen van de exodus hebben gezet, veroordeelden de getroffen steden tot een totale vernietiging, ook wanneer ze zelfs door maar een half dozijn brandbommen waren geraakt), politie-agenten, bakkers, kruideniers, magistraten... ze zijn allemaal gevlucht [64].

Tegenover de Duitsers, en om een schijn van administratieve organisatie hoog te houden, blijven er slechts enkele duizenden landelijke burgemeesters en mensen van goede wil die voor onzettende taken staan.

Ze ontvangen geen instructies meer (tenzij van de Duitsers), en ze moeten improviseren, requisitioneren, transportvergunningen opstellen, de prijzen van brood en van vlees bepalen, rantsoeneren, bijstand organiseren, innoveren... Ziet men hen aan het werk, dan begrijpt men de immense dienst die ze aan Frankrijk hebben verleend. Zonder hen zouden miljoenen Fransen eerst aan de Duitse kantines zijn overgelaten, en dan aan hun propaganda.

★

In Verdun, dat de Duitsers zonder strijd zijn binnengetrokken, worden de 5 of 6.000 geëvacueerden die vanaf 21 juni terugkeren, in de kazerne Niel gevoed, waar Franse krijgsgevangenen voor iedereen koken. Vermits het oude gemeentebestuur in de omgeving van Limoges teruggetrokken is, zorgt mijnheer Coné, eigenaar van het hotel *le Coq Hardi*, die door de Duitsers als burgemeester is aangesteld, ervoor dat het normale leven beetje bij beetje wordt hersteld. Door een deel van de bloem van de voorraden van de citadel te

---

[63] Pierre-Étienne Flandin, 1889-1958, meermaals (Eerste) minister, en in 1940 volksvertegenwoordiger. Henri Lamouroux verwijst wellicht naar de toespraak van Flandin in juli 1940, wanneer hij zijn steun voor maarschalk Pétain motiveert.

[64] In een voetnoot schrijft Henri Lamouroux dat Georges Mandel, Minister van Binnenlandse zaken, de burgerlijke overheden verboden had op de vlucht te slaan, en in de loop van de maand mei enkele sancties had uitgesproken tegen een Sous-Préfet en tegen meerdere politiecommissarisen en burgemeesters. Hij vermeldt ook dat de agenten van sommige diensten (posterijen, spoorwegen...) wel aanwezig bleven.

gebruiken kunnen enkele bakkerijen weer geopend worden. Door de dieren die door de velden dolen samen te brengen kan gratis vlees worden uitgedeeld. Een oude, kwakkele kar trekt naar Haudainville om melk te halen...

Overal zijn het dezelfde bezorgdheden : brood, vlees, melk.

In Ardon, in het departement Loiret [65], wordt een sinds 1917 verlaten bakkersoven op 26 juni 1940 weer in gebruik genomen. De burgemeester van Beaune-la-Rolande (in normale tijden 1.700 inwoners) richt een oproep ten voordele van de 22.000 gevangenen en de 7 tot 8.000 vluchtelingen die permanent in zijn gemeente verblijven, en slaagt erin hun gebrekkige bevoorrading te verbeteren [66].

In Briare blijven er op 16 juni nog maar een honderdtal inwoners over. Twee bakkers en twee beenhouwers, maar geen kruidenier, geen melkboer of charcutier. De eerste *adjoint-au-maire*, die wel in het stadje gebleven is, doet de bakkerijen werken, organiseert het ophalen van de lijken (een dertigtal) en van de dode dieren, en betaalt met brood en groenten de ploegen die de wegenis en het stadje weer wat in orde brengen.

Elders, zoals in Jouy-le-Potier, vervangt de pastoor de geëvacueerde burgemeester. Het zet de prijs van de melk op 1 frank, de prijs van het vlees op 12. Hij belast zich met de bevoorrading en recruteert tussen de vluchtelingen die in de gemeente verblijven bakkers, charcuteurs en verpleegsters.

In Cléry creëert de burgemeester een rantsoeneringskaart voor brood, recupereert ten behoeve van de bakkers en artsen de benzine in de achtergelaten auto's, en arresteert zelfs Duitse plunderaars.

Een beetje overal ontstaan roepingen voor bestuurders. Soms hebben die "voorlopige burgemeesters" een wat dictatoriale aanpak, maar is het niet de moeilijke situatie die krachtige beslissingen eist ?

In Viroflay [67], waar bijna al het gemeentepersoneel op de vlucht is, waar de winkeliers hun zaak gesloten hebben, organiseren drie gemeenteraadsleden de verdeling van levensmiddelen, de opeising van goederen in de verlaten magazijnen, de heropstart van medische diensten en van een gemeentelijke keuken, de jacht op zwerfhonden, en ook de affichering op de muren in de stad van "dringende medelingen en raadgevingen".

Mijnheer P., *"gemeenteraadslid en plaatsvervangend burgemeester,* mandateert op 14 juni negen van zijn medeburgers om *in verlaten eigendommen (tuinen of huizen), op welke wijze ook levensmiddelen te nemen voor de voeding van de burgerbevolking van de gemeente."*

---

[65] Net als Ardon zijn Briare, Jouy-le-Potier en Cléry gemeenten van het departement Loiret.

[66] In Beaune-la-Rolande hebben de grote aantallen wellicht te maken met het kamp voor Duitse krijgsgevangen dat de Franse overheid er in 1939 had ingericht. Het diende nadien als Duits kamp voor Franse gevangenen, en voor buitenlandse Joden die door de Franse politie werden gearresteerd.

[67] Viroflay is een gemeente van toen ongeveer 12.000 inwoners tussen Versailles en Parijs.

Juffrouw Chalat, directrice van de lagere school, die ook de verschillende caritatieve werken coördineert, creëert op 19 juni een hulppost op de rijksweg. Die ontvangt een ononderbroken stroom vluchtelingen op terugtocht naar het noorden, voor wie het al de vierde of vijfde dagmars is.

Na de bevoorrading organiseert men het werk. Er wordt een corps van ambachtslieden samengesteld, men opent een gemeentelijk plaatsingsbureau en verdeelt het werkvolk, men stelt ploegen van jonge mensen samen, van 16 tot 20 jaar, die belast zijn met het opvullen van de loopgraven en met het ophalen van het huisvuil, men "mobiliseert" uiteindelijk ook de jonge meisjes van 16 jaar in een naai-atelier met zeer strikte morele regels, want de directrice verbiedt de jongens de jonge werksters te begeleiden of op te wachten aan de deur van het atelier !

Op 23 juni bekroont mijnheer P.... zijn initiatieven met de organisatie van een voetbalwedstrijd (teken dat het normale leven is hervat) en vooral door het openen van voorlopige klassen *"waar een ruime plaats zal gegeven worden aan het onderwijs van de lichaamsoefening, aan de vreemde talen, aan de cultus van de arbeid en van de beroepsintegriteit."*

"Wat wij doen, zegt mijnheer P... op de dag van de heropening van de school, *heeft niets te maken met een academische aanpak. Ik ga enkele nieuwe methodes invoeren in het onderwijs, om te bewijzen dat het resultaat beter zal zijn."* Die nieuwe methodes hebben namen als : verplichte douche, ritmische dans, kookles en kinderverzorging, en lessen in moraal (één uur per dag) omtrent reinheid en arbeid...

★

Deze episode in Viroflay, al geeft zij een goede kijk op de periode (met haar moeilijkheden en haar paleisrevoluties op gemeentelijk niveau) bevat niets dramatisch.

Andere gemeentelijke bestuurders moeten niet alleen voor bevoorrading zorgen, en voor werk voor de bevolking, maar ook branden blussen, ruïnes opruimen en doden begraven. Er zijn steden die branden, alhoewel enkele emmers water hadden volstaan om ze van de vlammen te redden. Maar hun brandweerlieden zijn ver weg. In een gracht in Orléans vindt men de pomp van Charenton [68]. In Lyon de pompen van Reims, in Laval die van Rouen. En wat de pompen van Orléans betreft, die zijn in Ussel (Corrèze) terecht gekomen [69], waar men ze eind augustus zal gaan zoeken.

Want dit gaat over Orléans.

Orléans, waar op 19 juni de Duitsers, die drie dagen eerder de stad binnengetrokken zijn, zoals overal bezorgd zijn om de aanstelling van een burgemeester. Na meerdere inwoners van de stad in een zaal van het

---

[68] Charenton is een randgemeente van Parijs.

[69] Ussel ligt in het Centraal massief, en 300 km bezuiden Orléans.

gemeentehuis te hebben samengebracht (maar er zijn weinig mensen van Orléans, die dag), stelt majoor Boenninghausen de gebruikelijke vragen :

— Is de burgemeester van Orléans aanwezig ?

— Nee.

— Is de gemeenteraad aanwezig ?

— Nee, met uitzondering van mijnheer Pelé, *adjoint-au-maire*.

Maar mijnheer Pelé voert aan dat hij zeer oud is. De zeer zware taak komt uiteindelijk op de schouders van mijnheer Mars. Er is geen water, geen gas, geen elektriciteit, geen transport, geen brood, geen levensmiddelen. Om de beslissingen van de gemeentelijke vertegenwoordiging te afficheren zijn er noch gemeenteambtenaren, noch fietsers. En wil men de openbare uurwerken naar het Duitse uur zetten, dan weet niemand hoe ze te bereiken.

Er zijn bijna geen inwoners meer in de stad, waarvan de registers van de burgerlijke stand in een kar van de reinigingsdienst naar Souesmes vertrokken zijn [70]. Maar er zijn wel geboortes. Vrouwen die met een zware buik en onder de loden zon van juni lange afstanden hebben afgelegd, die van Mont-Saint-Martin kwamen (Meurthe-et-Moselle), van Sotteville-lès-Rouen, Guillerval (Seine-et-Oise) en Parijs, bevallen in het hospitaal onder de handen van Marie Sabletout. Het is op een almanak van een grootwarenhuis dat mijnheer Alphonse Pelé de geboortes en de overlijdens noteert.

Alle apotheken zijn gesloten. Wanneer een ervan weer open gaat — de apotheek Servier — en het publiek erheen stormt, is het niet weinig verrast door de merkwaardige houding van de nieuwe apotheker, die alle medikamenten, of het een specialiteit is of een aspirientje, aan dezelfde prijs van vijftig centiemen verkoopt !

Het zal niet lang duren eer men vaststelt dat de menslievende apotheker niemand minder is dan een krankzinnige die samen met tweehonderd anderen uit het asiel van Semoy is ontsnapt.

Dus trekt op 21 en 22 juni een gemeentelijke auto op jacht naar gekken die, vaak dronken, zich inbeelden dat ze Jeanne d'Arc of Napoléon zijn, en in waanzinnige of simpele kleren zich tussen de ruïnes en de branden van de stad verplaatsen — een vrouw is zelfs helemaal naakt.

Want de stad brandt. Op de place du Martroi heeft Jeanne d'Arc een kroon van vlammen.

Mijnheer Mars, die pas in het gemeentehuis zit, laat via mijnheer Brach, die de vermoeiende taak heeft tolk te zijn, aan de Duitsers vragen een compagnie van de genie te sturen, met explosieven.

Vermits er geen pompen zijn, geen water, geen brandslangen, geen benzine, zal men de bedreigde huizen doen ontploffen, wat de voortgang van de branden moet stoppen die met een verbazende snelheid van dak tot dak gaan en alles vernielen op hun weg.

---

[70] Souesmes ligt 60 km ten zuiden van Orléans.

Samen met de gebouwen van het departement en van de stad verdwijnen ook de archieven en de fiscale zegels (meer dan 2.000), en de toegangsbiljetten voor het museum Jeanne-d'Arc.

Een compagnie van de genie komt uit Parijs, maar zij heeft geen explosieven. Zij helpt nochtans een groep verplegers die twee achtergelaten motorpompen hebben gevonden, vijfentwintig Franse gevangenen, enkele priesters en burgers van goede wil om het vuur te bestrijden. Maar de brand is te sterk. Hij verwoest de rue des Carmes, en vestigt zich rue de la République, rue des Charettiers, rue d'Illiers.

Kapitein Moreau van de brandweer van Orléans, die op 24 juni teruggekomen is, moet met de waterton tussen de Loire en het vuur heen en weer rijden. De mannen, die geen eten hebben, zijn uitgeput. Alles lijkt verloren wanneer mijnheer Germain Maure, voorzitter van de nijveraars van het departement Loiret, een vrijgeleide krijgt om naar Parijs te gaan. Daar gaat hij proberen de brandweerlui te overtuigen naar Orléans te komen.

Of naar wat nog rest van Orléans.

Mijnheer Maure verlaat Orléans op 25 juni, om 10 uur.

Tegen de stroom in van het Duitse overwinnende leger met zijn tanks en zijn soldaten met trofeeën.

In de grachten ligt wat nog blijft van twee weken ontreddering.

Militaire uitrustingen, gasmaskers, uitgebrande voertuigen, matrassen, geopende valiezen, afgerukte telefoondraden, verbrande dorpen, door kogels doorzeefde platanen, graven met hoge ruggen naar de zon...

Na twee uren van die film, waar de vreugde van de een zich met de miserie van de ander vermengt, komt Germain Maure uiteindelijk aan de kazerne Alésia, waar hij naar kolonel Barrière belt, brandweercommandant van Parijs. Twee verschrikkelijke uren om bij iedereen te smeken, om van de Kommandantur de onmisbare toelating te krijgen, om mijnheer Marchand, de nieuwe Préfet van Parijs te overtuigen, en om samen met kolonel Barrière het vertrek van de Parijse brandweerlieden voor te bereiden.

— U belooft ze niet langer te houden dan achtenveertig uur ? vraagt kolonel Barrière.

— Ik beloof het op mijn eer.

En, om 15 uur, onder leiding van kapitein Lacoste, vertrekken dertig brandweermannen, met mondvoorraad voor drie dagen, op twee grote motorpompen naar Orléans.

Ze komen aan om 18 uur. Onmiddelijk ingezet, blijven ze zesendertig uur aan het werk, elkaar dag en nacht aflossend om de overschotten van de huizen te blussen die neerstorten op verbrande lijken.

(einde van het eerste hoofdstuk, en van de vertaling, aangepaste versie 10 mei 2020)